

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA
Katedra scenáristiky a dramaturgie

DIPLOMOVÁ PRÁCA

**"Magická kríza" – dramatický model pre príbehy z oblasti
"nadprirodzeného škodenia"**

Barbora Námerová

Vedoucí práce: Mgr. Helena Bendová

Oponent práce:

Datum obhajoby: 6.10.2017

Přidělovaný akademický titul: MgA.

Praha, 2017

FILM AND TV SCHOOL OF ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE
Department of scriptwriting and dramaturgy

MASTER'S THESIS

**"Magical crisis" – a dramatic model for stories of
"supernatural harm"**

Barbora Námerová

Thesis supervisor: Mgr. Helena Bendová

Thesis opponent:

Date of thesis defense: 6.10.2017

Academic degree: MgA.

Prague, 2017

Prehlásenie

Prehlasujem, že som magisterskú prácu na tému

"Magická kríza" – dramatický model pre príbehy z oblasti "nadprirodzeného škodenia"

vypracovala samostatne pod odborným vedením vedúcej práce a s použitím uvedenej literatúry a prameňov.

Praha, dňa

.....

Pod'akovanie

Chcela by som sa poďakovať za neoceniteľnú podporu pri celom štúdiu mojim rodičom a prof. Meirovi Luborovi Dohnalovi. Ďakujem Mgr. Helene Bendovej za jej dôležité podnety a rady, ako aj Mgr. Andrejovi Chudému, PhD. a Tomášovi Kováčsovi za pomoc pri finalizovaní práce.

ABSTRAKT:

Problematika "nadprirodzeného škodenia" je široko spracovanou témou naprieč rôznymi odbormi, no neviem o práci, ktorá by sa ňou zaoberala v zmysle dramatickej štruktúry pre filmový tvar. Pre svoju prácu som si za týmto účelom zvolila model "magickej krízy", ktorý vo svojom diele ponúka antropologička Jeanne Favret-Saada. Ten sa snažím používať ako dramatickú kostru pre môj diplomový scenár. Spojením antropologických zdrojov s uvažovaním o scenári moja práca odhaľuje čitateľovi hlbšie nielen diskurz "magického škodenia" ale i môj myšlienkový proces tvorby. Model "magickej krízy" tak ponúkam ako jeden z možných dramatických stavebných kameňov pre scenáristov, ktorí by sa vo svojej práci zaoberali témou "porobenía".

Kľúčové slová:

Antropológia, mágia, "nadprirodzené škodenie", "magická kríza", znečistenie, scenár, scenáristika, príbeh, dramatická štruktúra.

ABSTRACT:

"Supernatural harm" is a topic discussed widely and across different fields, and yet I am not aware of any work which would treat it as a plot-shape of a film narrative. For my thesis, I have chosen to discuss a "magical crisis" model borrowed from the work of the anthropologist Jeanne Favret-Saada. I use it as a backbone of the dramatic structure for my diploma script. The combination of anthropological research and reflections on my own scriptwriting offers the reader a deeper insight into both the discourse on "supernatural harm" and my own creative process. In this way, I hold forth the model of a "magical crisis" as a potential building block for scriptwriters interested in the topic of curses and the "evil eye."

Keywords:

Anthropology, magic, "supernatural harm", "magical crisis", pollution, script, scriptwriting, story, dramatic structure

OBSAH:

Úvod	6
Základné pojmy z oblasti škodlivej mágie a s tým súvisiace antropologické termíny	7
Mágia: jej telo a orgány alebo prečo je tu stále s nami?	7
Povery, racionalita, iracionalita a magické myslenie	9
Nadprirodzené škodenie	12
Vlastnosti údajných bosoriek	14
Sila a esencia v príbehoch o bosorkách	15
Zmok	16
Prevtelovanie, neviditeľnosť, gniavenie a posadnutie	17
Sériové nešťastie a znamenia v príbehoch o bosorkách	19
Urieknutie a porobenie oproti odriekaniu a odrábaniu	20
Sila slova, emócie, osobné a spoločenské vzťahy v príbehoch o bosorkách	23
Kliatba a zakliate miesta	23
Obvinenia z bosoráctva v príbehoch o nadprirodzenom škodení	23
Znečistenie a bosoráctvo	25
“Magická kríza”	31
Nebezpečné slová, moc a sila	31
Fázy a podmienky “magickej krízy”	32
Mimetická kríza	32
Magická kríza ako dramatická štruktúra	36
Nultá fáza - koho chytí bosorka	36
Prvá fáza - strata	37
Bosorka v priebehu magickej krízy	39
Osudy potomkov bosoriek	44
Druhá fáza - Vzopretie sa	48
Tretia fáza - obrátenie	55
Sila prostredia	57
Postava Antropologičky	60
Diskusie	64
Záver	65
Bibliografia	66
Evidenčný list	69

Úvod

Cieľom tejto práce je predstaviť diskurz "nadprirodzeného škodenia" na poli antropologického bádania a jeho možné aplikovanie pre dramatickú stavbu filmového diela. Úvodné kapitoly vysvetľujú a približujú čitateľovi základné pojmy z oblasti "magického škodenia", s ktorými sa bude v priebehu čítania stretávať a antropologicko-kognitívne teórie, ktorými sa ich snažia vedci objasniť. Následne predstavím určitý dramatický model, ktorý po svojom dlhodobom terénnom výskume pozostávajúcom predovšetkým z rozhovorov s respondentami a vlastných zážitkov so "škodlivou mágiou" vysledovala Jean Favret-Saada. Pokúsim sa pritom tento model vzťahovať ku svojmu scenáru ako akúsi kostru, ktorej sa budem držať pre hlbšie pochopenie vlastného príbehu a jeho postáv. Scenár zároveň odovzdávam ako praktickú diplomovú prácu. Pokúšam sa zistiť, či je možné prepojiť naratívnu prácu v scenári s antropologickými štúdiami, podobne ako je to napr. v prípade mýtu o hrdinovi u Josepha Cambella, ktorého štúdiom sa doteraz zaoberá množstvo scenáristov. Je možné pristupovať ku svojej vlastnej scenáristickej práci analyticky a získať tým odstup, ktorý môže byť pre autora užitočný v ďalšej verzii písania? Alebo sa naopak môže stať, že vloženie dôvery do vybraného dramatického modelu scenár začne byť príliš strnulým?

Ako scenáristka a dramaturgička som sa v priebehu svojej doterajšej tvorby stretla s rôznymi dramatickými modelmi a voči všetkým som bola opatrná, pokiaľ som sa im priamo nesnažila vyhnúť. Bála som sa ich zhubného vplyvu na vlastnú fantáziu. Nemyslím si, že by sa podľa nich autori diel mali záväzne riadiť a snažiť sa splniť všetky predpísané body štruktúry. Vnímam ich naopak ako určitý odrazový mostík pre vlastnú originalitu, v prípade ktorého je prirodzené tieto pravidlá ohýbať a porušovať za účelom zachovania autenticity, intenzít a živosti diela. Dúfam, že moja práca môže scenáristom, ktorých sa v ich práci dotkne "nadprirodzené zlo", poskytnúť jeden z možných smerov uvažovania nad touto problematikou. Zároveň považujem za zaujímavé a užitočné paralelne uvažovať a viesť dialóg medzi tvorbou teoretickej a praktickej práce.

Základné pojmy z oblasti škodlivej mágie a s tým súvisiace antropologické termíny

Mágia: jej telo a orgány alebo prečo je tu stále s nami?

Je zvláštne, že mágia nikdy nebola jednoznačne definovaná. Slovo *mágia*, príp. *mág*, pochádza priamo zo staroperského slova "magi", čo bol podľa Herodóta názov jedného zo šiestich médskejších kmeňov, tvoriacich Médsku a neskôr Perskú ríšu, ktorý si vyhradil používanie mágie (Bremmer, Veenstra 2003, s.1-2). Pre nás je významné vysvetliť si pojmy *magické myslenie/magické predstavy* a *magické správanie*. Vo svojom príspevku ho prístupne definuje autorka Danijela Jerotijević: Magické myslenie a správanie zvyčajne spočíva na (implicitnej) predstave, že medzi určitými udalosťami, ktoré osoba reálne zažíva alebo pozoruje existuje kauzálna súvislosť, napriek tomu, že medzi nimi neexistuje žiadne empiricky dokázateľné prepojenie. Osoba, ktorá zdieľa takéto predstavy, zvyčajne očakáva, že sa magické pôsobenie nejakým spôsobom prejaví v realite, pričom, ako ďalej píše, takéto uvažovanie nemusí byť vôbec vedomé (Jerotijević 2013, s.28).

Mágiou sa antropológovia, etnológovia a folkloristi zaoberajú od počiatkov týchto vied a existuje o nej množstvo štúdií. Veľmi často sa pritom vedci v tejto súvislosti obracali k rôznym tzv. "primitívnym" či "prírodným" spoločnostiam. Táto práca nemá priestor ani cieľ zhrnúť všetky prúdy, spomeniem preto len niektoré z nich, na ktoré som opakovane narážala v súvislosti s rozvíjajúcim sa smerom *kognitívnej antropológie*¹. Skorí antropológovia, ktorých teórie ovplyvňoval evolucionizmus J. G. Frazera či E. B. Tylora, pokladali magické myslenie a správanie za protiklad vedeckého myslenia. Súviselo pre nich so zaostalosťou "primitívnych" spoločností (Bužeková 2009, Mary Douglas 2014). Títo autori sa podobne ako ďalší po nich domnievali, že vzdelanosť mágiu postupne z ľudskej spoločnosti vytlačí (v čom sa veľmi mýlili, stačí ak z moderných prúdov mágie spomenieme napr. hnutie Wicca, či vlnu "špiritizmu", ktorá bola módna ešte nedávno, rovnako mnoho súčasných umelcov sa zaoberá

¹ Kognitívna antropológia - smer v antropológií, ktorý v sebe kombinuje prístupy z antropologického bádania, no snaží sa zohľadňovať pri vysvetľovaní pozorovaných javov princípy kognitívnych vied.

mágiou vo svojej tvorbe). James Frazer sa však zaslúžil o rozdelenie mágie na *sympatetickú* (predpokladá súvis medzi vecami, či udalosťami) a *kontaktnú* (nákazlivú). Pre Frazera je mágia vlastne akousi pseudovedou, ktorá síce správne odpozoruje súvislosti medzi javmi, ale na rozdiel od vedy si nesprávne vysvetľuje to, čo ich spôsobuje. Z takýchto asociačných predstáv vzniká sympatetická mágia, z nesprávnych asociácii súvislých predstáv zasa kontaktná mágia (Frazer 1994; Jerotijević 2012).

Aj ďalší nasledovníci Frazera pokračovali v téze, podľa ktorej magické predstavy, či správanie, súvisí so zaostalosťou. Medzi nimi boli napríklad A. L. Kroeber, žiak F. Boasa, a neskôr tiež Luciene Lévy Bruhl, ktorý však nevnímal magické myslenie ako iracionálne, ale ako "pre-logické" (teda logické pri riešení bežných úkonov, ale nelogicky aplikované na abstraktné problémy). Lévy Bruhl pritom videl toto myslenie ako výsledok kolektívneho, nie individuálneho uvažovania (Jerotijević 2013, s.29, Bruhl 1978). Podobne ako sociológovia jeho doby (Émile Durkheim, Marcel Mauss) ani on nesúhlasil, že by bolo možné redukovat' kolektívne aktivity na aktivity väčšieho počtu jednotlivcov, alebo že kultúra ako celok predstavuje súbor ideí každého jedného príslušníka tejto kultúry (Jerotović, 2013, s.29). Teórie vysvetľovania magických predstáv iracionalitou či ne-logikou spochybnil tiež jeden z najznámejších antropológov E. E. Evans Pritchard, ktorý narozdiel od spomínaných autorov svoje tvrdenia podložil terénnym výskumom. Vo svojej štúdií o myslení, správaní a živote Azandov², ktorá ho preslávila a dodnes je základným dielom antropológie, ukazuje, že na ich myslení nie je nič iracionálne, či nelogické. Evans Pritchard vychádza z premisy, že pri výskume myslenia danej kultúry je nutné brať do úvahy uvažovanie o realite tých, ktorí ju zdieľajú (respondentov výskumu), ich spoločenské vzťahy a sociálnu štruktúru. To, že nám zvonku pripadajú tieto predstavy zvlášť, nevypovedá nič o daných predstavách, rovnako ani o ľuďoch, ktorí ich majú (Evans-Pritchard 1976). Evans Pritchard si v podstate kladie otázku, či primitívne kultúry vidia akýkoľvek rozdiel medzi tým, čo my nazývame prirodzeným dianím (či príčinami) a magickým dianím (či uvažovaním). Dospieva k záveru, že určite áno, nevyjadrujú ho však tak ako my, pretože u nich absentuje naša doktrína (Pritchard 1976, s.31). Zároveň je však i vzťah ich kultúry k "bosoráctvu" úplne odlišný než v tej našej. Ľudia pokladaní za bosorky

² Pritchardovo dielo *Witchcraft, oracles, and magic among the Azande* sa zaoberá čarodejníctvom, bosoráctvom, liečiteľstvom a mágiou v kmeni Azandov.

či čarodejníkov nie sú odsúvaní na okraj, pretože "bosoráctvo" je súčasťou normálnych sociálnych vzťahov v spoločnosti, v ktorej existujú určité pravidlá správania sa a riešenia medziludských vzťahov v kontexte fenoménu bosoráctva. Zahŕňajú systém rituálov a úkonov, kde sa potvrdzuje či vyvracia to, či daný človek niekomu "magicky uškodil", a vyrovnávajú sa nimi tiež susedské vzťahy či konflikty. Znamená to napríklad očistenie danej osoby od obvinenia, alebo aj preventívne úkony voči "známemu bosorákovi", ktorého je nutné udržať voči sebe v neutrálnom stave, napríklad darmi (Pritchard 1976, s.53-55). Možno tvrdiť, že Azandovia mágiu a "bosoráctvo" síce vnímajú oddelene od prirodzených príčin nešťastia, rozlišujú však medzi "bosorkami/bosorákmi" a tými, ktorí nimi nie sú. Mágia je ale zároveň všade okolo nich a tým je prítomná v jednom univerze s "prirodzenými príčinami udalostí". Tým, že Pritchard strávil s Azandami dlhý čas, mohol odpozorovať a opísať všetky bežné životné situácie, s ktorými sa potýkajú a spájajú ich s mágiou. Dokázal, že napriek rozdielom je mágia súčasťou kultúry Azandov veľmi podobným spôsobom ako u nás náboženstvo, ktoré doposiaľ vyznáva veľká časť spoločnosti, napriek vedeckým výskumom a pokroku. Tým zároveň položil základ novej antropológie, ktorá prestala vnímať magické myslenie v súvislosti so zaostalosťou.

Povery, racionalita, iracionalita a magické myslenie

Tatiana Bužeková vo svojej knihe "Nepriateľ zvnútra" skúmala bosoráctvo v jednej z oblastí Slovenska, kde je doposiaľ živým fenoménom. I ona sa zamýšľala nad racionalitou a iracionalitou v súvislosti s poverami. Pojem povery sa často objavuje v antropologickej a etnologickej literatúre popisujúcej výskumy z európskej geografickej oblasti.

Pri svojom výskume si autorka všimla, že poverami jej respondenti najčastejšie nazývali udalosti, či javy, ktoré tak definuje aj etnológ, naopak to však často neplatilo. Pritom zdôrazňuje, že povery vôbec nie sú špecifikom vidieka, a neobjavujú sa iba u zaostalých či nevzdelaných častí obyvateľstva.

Keď som začala písať scenár, na ktorý sa postupne naviazala i teoretická práca, začala som byť aj ja citlivejšia na to, v čo ľudia okolo mňa veria, či neveria. Najviac ma prekvapila jedna kamarátka, ktorá mi s vážnou tvárou hovorila o tom, ako sa v ich rodine diali "zlé veci" po tom, čo bol jej otec "prekliaty" svojou vlastnou matkou. Nepochádza z dediny, žije v Prahe, je to

vysokoškolsky vzdelaná žena. Iná kamarátka, ktorá sa inak pokladá za pozitivistku, teda odmieta platnosť ezoteriky a "energie", mi zasa rozprávala, ako ju a jej priateľa prebúdza v noci nespokojný duch jeho dedka. Keď som sa spýtala, ako sa to prejavovalo, odpovedala, že sa "z ničoho nič zaplo v noci rádio". Takýchto príkladov som zozbierala počas roka prekvapivo veľa.

V tomto zmysle je zaujímavé Bužekovej zamyslenie nad racionalitou a iracionalitou. Racionálne je definované ako to, čo je založené na rozume. Avšak, ako definujeme rozum? Prečo ľudia niečo označujú za racionálne a iracionálne? Logicky tak dochádza k definícii, že za racionálne považujeme overené fakty, či udalosti, zatiaľ čo za iracionálne fakty nepravdivé alebo nepodložené. Významnú úlohu pritom hrá naša viera v to, čo je pravdivé a čo nepravdivé. Platnosť racionalistických teórií je problematická najmä kvôli podobným ľudským presvedčeniam, ktoré často obsahujú logické protirečenia: "napriek tomu, že nadprirodzené predstavy odporujú vedeckým výsledkom, a často aj tzv. zdravému rozumu, zaujatie postoja voči nim nie je automaticky negatívne" (Bužeková 2009, s.23-25).

Danijela Jerotijević, Tatiana Bužeková ako i ďalší antropológovia sa podľa mňa obracajú smerom ku kognitívnemu smeru v antropológii, pretože kultúrne javy, či celé kultúry je len ťažko pochopiť bez prepojení medzi rôznymi odborníkmi, ktoré umožňuje kognitívna veda. Tá v sebe spája najnovšie poznatky z psychológie, neurovedy, či výskumov v oblasti umelej inteligencie, ktoré nám pomáhajú lepšie porozumieť ľudským prejavom.

Pri poverovom a magickom myslení podľa kognitívnych antropológov nie je jediným faktorom rozumové, či reflektívne uvažovanie, ktoré zvyknú klásť racionalistické teórie na prvé miesto. Kognitívne vedy naopak zohľadňujú v ľudskom myslení akúkoľvek informáciu vnímanú z prostredia vo forme mentálnych reprezentácií, alebo presvedčení (Bužeková 2009, s.26; Sperber, 1996). Sperber, kognitívny antropológ, vychádza z evolučnej psychológie, podľa ktorej sa naša myseľ postupne adaptovala na prostredie tak, že sme si vyvinuli kognitívne mechanizmy na vyriešenie rozličných úloh súvisiacich s prežitím, nezávisle od kultúry, do ktorej patríme. Na tomto mieste by bolo zložité vysvetľovať *doménovú špecifickosť*, preto len v krátkosti zhrniem, že ide o prístup ku skúmaniu myslenia, kde sa študujú špecifické kognitívne moduly, intuitívne či ľudové teórie a existencia *expertných kognitívnych mechanizmov* (Bužeková 2009, s.27, Sperber 1996). *Intuitívne teórie* sa potom spájajú s tzv.

modularitou myslenia, čo znamená, že sa špecifická informácia spracúva tiež špecificky, teda napríklad budú rozdielne spracované sluchové a zrakové vnemy (Bužeková 2009, s.27, Sperber 1996).

Pre nás je dôležité spomenúť *intuitívne teórie* hlavne preto, že súvisia so zaradením si vonkajších objektov. To znamená, že sme schopní rýchlo a automaticky vypozerovať ich vlastnosti a na základe toho predpokladať ich reakciu. Podľa toho potom vieme, čo od nich môžeme očakávať a ako na to reagovať. Ďalej tu zohráva významnú rolu *intuitívna psychológia*, ktorá na základe danej *doménovej špecifickosti* spúšťa mechanizmy, ktoré nám umožňujú interpretovať správanie iných ľudí. Podľa Barona-Cohana sa tieto mentálne mechanizmy vyvinuli na základe sociálnej interakcie (Bužeková 2009, s.28, Baron-Cohen 2011). Tieto mechanizmy súvisia s vnímaním nebezpečenstva v prostredí, no časom sa pretransformovali do ľudskej sféry (sociálnej interakcie). Môžu byť vysvetlením, prečo určití ľudia na základe svojich vonkajších znakov boli obviňovaní z bosoráctva³.

Kognitívna antropológia si kladie otázku, ako sa šíria povery a nadprirodzené koncepty a prečo doteraz prežívajú. Tu samozrejme zohráva významnú úlohu komunikácia, ktorou sa šíria naše kultúrne poznatky. Pre Sperbera je pritom dôležitá relevancia informácie, ktorá sa šíri, pričom informácia je tým viac relevantná, čím menej kognitívneho úsilia musí byť vynaloženého na daný kognitívny efekt (Bužeková 2009, s. 31, Sperber 1996). Najrozšírenejšími konceptami sú potom tie, ktoré spúšťajú viaceré odvodzovacie systémy a vytvárajú najviac odvodzovania, s čo najmenším kognitívnym úsilím. Tento princíp Sperber nazýva *princíp kognitívnej rovnováhy* (Bužeková 2009, s. 32; Sperber a Wilson 1995).

Ďalší kognitívny antropológ Pascal Boyer vysvetľuje šírenie nadprirodzených predstáv práve v súvislosti s touto kognitívnou rovnováhou. Boyer tvrdí, že nadprirodzené reprezentácie síce porušujú intuitívne očakávania o objekte, alebo prenos intuitívnych očakávaní z jednej kategórie objektov na druhú, čo vedie človeka ku kognitívnemu úsiliu, no na druhej strane je toto narušenie minimálne a tým sa zabezpečuje maximálny počet odvodzovacích systémov (Bužeková 2009, s. 32, Boyer 2002). Znamená to, že si ľahšie zapamätáme hovoriaceho vlka, než neviditeľného hovoriaceho vlka, ktorý sa vie

³ Takými to znakmi sú napríklad: zrastené obočie, výrazný pohľad, bradavice na tvári, zhrbená postava atď.

zjaviť na dvoch miestach súčasne. Ak je narušených príliš veľa prirodzených vlastností, nie je ich naša pamäť schopná uložiť, kým jedna narušená vlastnosť pôsobí ako "pomôcka" pre lepšie zapamätanie si udalosti, pretože v našej mysli spúšťa procesy súvisiace s fantáziou či obrazotvornosťou.

Osobitú rolu v šírení nadprirodzených predstáv majú potom aj inštitúcie, kde sa vyskytujú zložité náboženské koncepty, ktoré tým, že sú šírené inštitucionálne, môžu zahŕňať viac porušení kognitívnej rovnováhy (Bužeková 2009, s. 33).

Nadprirodzené škodenie

Rok pred tým, než som po prvý krát začala uvažovať o štúdiu scenáristiky (po dlhom čase strávenom teoretickým štúdiom divadla a prvých pokusoch napísať dramatické texty) som študovala rok na etnológii. Nevidela som vtedy, aký zaujímavý môže byť tento odbor a nebavilo ma sedieť nad knihami. Jediný predmet, na ktorý som naozaj chodila, sa venoval výskumu v teréne. Viedla ho Katarína Nadaská⁴, ktorá skúma rituály, mágiu, a poverový folklór najmä v slovenskom kontexte. Napriek tomuto záujmu som však z etnológie ušla k filmu. Neskôr som si však uvedomila, že ten rok do mňa vstúpil záujem o tradície, rituály a najmä folklór v zmysle "naratívnej akcie", ktorá sa mi zdá ako niečo veľmi hlboko zakorenené v každom z nás.

Možno preto, že: *"Našou základnou taktikou sebaobrany, sebakontroly a sebaurčenia nie je pliesť sieť či budovať priehrady, ale rozprávať príbehy a hlavne vymýšľať a kontrolovať príbeh, ktorý hovoríme ostatným - a sami sebe - o tom, kto sme"*(Dennett 1993, s.1054-1055).

Asi som z tých scenáristov, ktorí potrebujú vo svojej práci určitú nevedomú kontinuitu, ktorú zúžitkujú až po čase. Špina (Tereza Nvotová, 2016) sa tak rodila v malých čriepkoch už vtedy, keď mi bol prvý krát jej námet zamietnutý vrámci ročného štúdia na VŠMU. Nasilu sa drala von v prijímačkových prácach a neskôr v prvom ročníku bola viac rozpracovaná ako klauzúra. V druhom ročníku zostala ležať ľadom a zabudnutím. V tom treťom je námet

⁴ Katarína Nadaská vydala dôležité publikácie o zvykoch a mágii: NADASKÁ Katarína a Martin KELLENBERGER, 2012. Slovenský rok: v ľudových zvykoch, obradoch a sviatkoch. Bratislava: Fortuna Libri., NADASKÁ Katarína a Martin KELLENBERGER, 2014. Čím žila slovenská rodina: rodinné tradície a slávnosti v našej ľudovej kultúre. Bratislava: Fortuna Libri., NADASKÁ Katarína, 2014. Čary a veštby: mágia v ľudovej kultúre Slovenska. Bratislava: Fortuna Libri.

pripravený na ťažký pôrod, ktorý vrcholí až v strižni. Ten večer s Terezou Nvotovou, režisérkou filmu, zhodnotíme celú genézu trápenia a malého víťazstva nad tou látkou. Výdych. Prázdno. V druhom ročníku sa trápim s adaptáciou, ktorá mi je neprirodzenou, a preto si na nej vylámam zuby. Overujem si svoju schopnosť padať a zdvíhať sa z prachu. Štúdium tých najstarších slovenských rozprávok sa však pretaví do premýšľania nad tým, čo ma vždy tak veľmi priťahovalo. Veľká dráma. Malá plocha. Boj na život a smrť. Mágia. Rituál. Tradičná kultúra. Archetypálne zlo. Bosorky. Magické predstavy a schopnosti. Dramatickosť samotného prostredia. Tí, ktorí rozprávajú dávny príbeh.

Dej môjho scenáru sa odohráva na Slovensku, preto vychádzam z kategórií a definícií, ktoré pochádzajú najmä z nedávneho terénneho výskumu Tatiany Bužekovej a jej knihy *Nepriateľ zvnútra*. Zdroje dopĺňam tiež o zahraničnú literatúru, kde sa výsledky výskumov a teórie z neho plynúce dajú vzťahovať na tému všeobecne, nezávisle od prostredia. Je nutné zmieniť, že v tomto prípade antropologický výskum v teréne zahŕňa najmä poznatky, ktoré sa dozvedáme o týchto javoch zo spätného rozprávania a skúseností respondentov, teda z ich minulosti.

Z výskumu Bužekovej, ktorý prebiehal najmä v oblasti západného Slovenska, vyplýva, že v rozprávaniach o bosorkách sa najčastejšie stretávame s dvoma typmi *nadprirodzeného pôsobenia: magickými praktikami a nadprirodzenými vlastnosťami*. V rozprávaniach jej respondentov sa pritom objavujú ženy - bosorky, aj keď sa stretáme aj s mužmi - bosorákmi. Postavy príbehov používajú magické praktiky nielen ako "bosorky" ale vystupujú tu aj ľudia bez nadprirodzených vlastností, ktorí ich používajú najčastejšie v spojitosti s osobnými konfliktmi.

Na takéto konanie sa najčastejšie používa termín: "porobenie". Jednorázové škodenie pritom nemusí vyústiť k obvineniu z bosoráctva. Magické praktiky môžu mať aj pozitívny účinok - odhaliť porobenie, účinky tzv. "odrábania". Ľudia, ktorí takéto služby poskytujú, patria do zvláštnej skupiny, v ktorej vystupujú ako bosorky alebo pod inými termínmi: bohyňa, vedomkyňa, veštkyňa, vedma. Ja som sa vo svojom vlastnom výskume stretla okrem toho s modernejším pomenovaním, bežne používaným aj v Českej republike: liečiteľ/liečiteľka. Tieto osoby oplývajú schopnosťou odhaliť "porobenie", no môžu aj porobiť, a ich pôsobenie je rozšírené napr. i na možnosť nájsť ukradnuté predmety alebo predpovedať budúcnosť. Román Žitkovské bohyne

(Tučková,2013) či publikácia Žitkovské čarování (2006) sa problematike a pôsobeniu Bohýň najmä z oblasti Bielych karpát venovali viac do hĺbky. Rovnako sú založené na poctivom antropologickom výskume, alebo textoch, ktoré vznikli k tejto téme. Schopnosti bohýň sa nadobúdajú ako vrodené a dedia sa z generácie na generáciu.

Vlastnosti údajných bosoriek

Narozdiel od Bohýň, *bosorky*, sa v príbehoch ku svojej činnosti otvorene nehlásia, a ako vyplýva z rôznych výskumov nielen z oblasti Slovenska, magické služby nevykonávajú. Od celého diskurzu "magického pôsobenia" sa dištancujú podobne, ako sa ateista nehlási k žiadnej viere (Bužeková 2009, s.33-34). Bosorky nadobúdajú a oplývajú nadprirodzenými silami a schopnosťami, tie však pôsobia výlučne negatívne.

Vlastnosti tých, ktorí sú obvinení z bosoráctva, súvisia nielen s ich škodlivou činnosťou, ale aj schopnosťami, ktoré sú súčasťou ich výzbroje, pokiaľ ide o zápas v diskurze "magického škodenia". V slovenských príbehoch, ktoré zozbierala Bužeková majú nasledujúce charakteristiky: "nadprirodzená sila, schopnosť lietať, nadprirodzený sprievodca, premena na zvieratá, zmena telesných rozmerov, neviditeľnosť, schopnosť vojsť do tela inej živej bytosti" (Bužeková 2009, s.36). Treba povedať, že sa tieto vlastnosti menia v závislosti od skúmanej kultúry a tiež obdobia, v ktorom je fenomén zohľadňovaný. Ja vychádzam kvôli svojmu scenáru najmä zo slovenských výskumov už spomínanej Bužekovej a Nadaskej, ktoré sa na Slovensku touto problematikou zaoberali v najväčšej miere.

Bosorky, narozdiel od obyčajných ľudí, oplývajú nadprirodzenými silami, ktoré sa prejavujú magickým pôsobením na diaľku alebo magicky účinkujúcim dotykom. Takéto pôsobenie môže obyčajnému človeku, ktorý sa dostal do siete "počarovania", uškodiť v rôznych smeroch. Najčastejšie sa v rozprávaniach objavujú tieto obeť bosoriek: majetok, domáce zvieratá, ktoré začnú trpieť chorobami alebo náhle zdochnú; bosorky však vedia vplývať i na zdravie a život ľudí. "Typickým motívom v slovenských príbehoch je aj záhadné zmiznutie potravín či peňazí, ktoré sa interpretuje tak, že ich bosorka "ťahá" k sebe. Niekedy sa oba druhy pôsobenia kombinujú: zmiznuté potraviny napríklad môžu

pochádzať od bosorky alebo môžu zmiznúť nejaký čas po tom, čo sa ich dotkla” (Bužeková 2009, s.36).

Sila a esencia v príbehoch o bosorkách

Bosorácka sila (moc) preto úzko súvisí s termínom, ktorý kognitívna veda označuje ako *psychologický esencializmus*. Je to vlastne intuitívna teória, ktorá predpokladá, že objekt, ktorý patrí do určitej kategórie, má vlastnosť alebo esenciu, ktorá určuje jeho identitu (Bužeková 2009, Gelman 1999). Pre diskurz bosoráctva je podľa Bužekovej jedným z najdôležitejších elementov, pretože odkazuje na skrytú substanciu, moc, či kvalitu objektu, ktorá ho pre pozorovateľa robí tým, čím je (Bužeková 2009).

Kognitívna psychológia sa esencializmom zaoberala v rôznych experimentoch, z ktorých vyplynulo, že esencializmus je prítomný už v raných fázach detstva, kedy si deti zaraďujú určité objekty do kategórií na základe predstavy špeciálnych esencií, ktoré sú v týchto objektoch obsiahnuté.

No pre mňa ako scenáristku je zaujímavejšie, ako sa s esenciou narába v príbehoch o bosoráctve:

“A to bolo tu neďaleko. Je ten dom taký vysoký. A potom vedľa neho stojí dom. Tak na tie ženy hovorili, že sú bosorky. Matka a ešte dcéra, ale už tá, čo mala dcéru, tá už teda nie. Už keď táto umierali, tá staršia teda... Moja teta tam k nim mlieko chodili kupovať. No. A tak teda poslali tú dcéru, aby prišli k nim. Ale teda že nemohli tá žena umrieť a nemohli. “M. moja, podaj mi ruku.” “Nie, prečo ti ja...” A to sa hovorilo, že keď tá podá ruku tej žene, vraj jej moc, tá bosorácka, prejde na ňu. “Nie,” hovorí: “no, prečo však...” A teda tak sa z toho vimluvili. Nemohli umrieť, tak potom tú dcéru žiadali, “Cérenko moja, podaj mi ruku, podaj mi ruku.” “Mamičko moja, ja sa na vašu ruku viserem!” Tak im povedala. To sa rozprávalo” (Bužeková 2009, s.37).

Esencia bosorky je v týchto príbehoch veľmi nebezpečnou substanciou. Ak s ňou človek, zviera, či majetok osoby (vybranej bosorkou) príde do kontaktu, stáva sa ohrozeným. Nielen zo slovenských antropologických výskumov vyplýva, že je veľmi nebezpečné dotýkať sa vecí bosorky, ješť v jej dome či potraviny, ktoré od nej pochádzajú. Celkovo sa neodporúča bosorke podávať ruku, alebo prísť s ňou

do akéhokoľvek fyzického styku. Podstatná je aj informácia, že substancia hoci abstraktná (nikdy ju nikto z respondentov nevidel) má sama o sebe moc a je často zdrojom moci bosorky. V niektorých oblastiach Slovenska ľudia opisujú proces získania tejto moci tak, že bosorka musí nosiť pod pazuchou vajce od čiernej sliepky. Vajce sa počas tohoto obdobia "vstrebe" do jej tela, a tak získa svoju čarovnú moc. Existujú aj varianty rozprávania, kde sa po deviatich dňoch vyľahne jej "čert" alebo "zlý duch" (Bužeková 2009, Jeanne Favret-Saada 1981).

Keď som sa začala zaoberať fenoménom bosoráctva s dôrazom na slovenské prostredie, uvedomila som si, že pre vytvorenie atmosféry magického thrilleru sú pre mňa veľmi dôležité nielen vzťahy postáv, ktoré proti sebe stoja v "magickej kríze", ale i dianie okolo nich. Diskurz škodlivej mágie totiž zahŕňa špecifické úkazy a motívy, s ktorými sa dá v príbehu tvoriť práve ona strašidelná atmosféra, ktorá ma v tomto type filmu fascinuje.

Zmok

Bosorky v slovenských príbehoch väčšinou vystupujú v spojení s partnerom - čertom, diablom, zlým duchom, raráčom (raráškom), či zmokom. Toto zlo sa môže objaviť v obrazoch žiarivej reťaze alebo ohnivej gule. Ohnivý úkaz interpretovali Bužekovej respondenti ako sférickú formu, či ako šarkana s dlhým chvostom. Niekedy sa však rozpráva aj o samotných bosorkách, ktoré takto lietajú nad okolím a škodia. Ak žiarivá reťaz, či guľa "vojde" do komína niektorého z domov, potvrdzuje sa podozrenie, že tam býva bosorka. Ak má bosorka takéhoto spojenca, ten k nej chodí a "obcuje" s ňou, prichádza na "besedu", nosí jej peniaze a veci, všemožne jej slúži. On si však za to berie jej dušu.

Zmok je v slovenskom a moravsko-slezskom folklóre definovaný ako zmoknuté kura, ktoré sa náhodne zjavuje v blízkosti obydľí. Ak si ho človek vezme, prináša mu peniaze, obilie, či koná rôzne iné služby. Zmoka je ťažké sa zbaviť. Ak ho niekto prijme, podpisuje s ním diabolskú zmluvu a zapredáva sa mu ako budúci sluha. Niekedy je však možné ho prekabátiť (nechať ho pracovať do vyčerpania pod Istou), vrátiť ho na pôvodné miesto kde bol nájdený (zabaleného v handre), alebo ho "darovať" susedom. (Bužeková 2009, s.38-39, Katarína Nadaská 2015).

Prevtelovanie, neviditeľnosť, gniavenie a posadnutie

Dôležitou vlastnosťou bosoriek je schopnosť nadobúdať rôzne podoby, či vstúpiť do tela inej živej bytosti a s tým súvisiaca neviditeľnosť. Zo slovenských rozprávání sú typickými zvieratami, ktoré bosorky "používajú" ako prevlek: žaba, mačka, pes, sliepka s kurencami, či dokonca zviera, ktoré je inak symbolom nevinnosti, obety ako napríklad ovečka. V týchto podobách sa zjavujú zvyčajne v noci a najnebezpečnejšia je hodina po polnoci. Keď niekto v tomto čase stretne bosorku, je pravdepodobné, že sa na neho "nalepí", bude ho "tlačiť" či "gniaviť". Ak človek zraní takéto "podozrivé zviera", čoskoro bude vidieť údajnú bosorku zranenú presne tak, ako bolo zranené zviera. Je to jeden z dôkazov, ktorý sa používa na preukázanie identity bosorky (Bužeková 2009, s. 43).

Pojem "gniavenie" či "tlačenie" sa v rozprávaniach objavuje ako "škodenie bosorky", ktoré sa prejavuje v noci. Noc je pre pôsobenie bosoriek časovo dominantná. "Gniavenie" popisujú ľudia ako pocit nemožnosti dýchať, cítiť prítomnosť niekoho cudzieho, kto na nich pôsobí, tlačí im na prsia, fyzicky s nimi manipuluje, niekedy sa dokonca snaží do nich vojsť. Človek sa tak môže v spánku zvíjať, vykrikovať zo sna, alebo sa naopak nemôže pohnúť (Bužeková 2009, s.45). Je možné, že ide aj o symptómy spánkovej poruchy, tzv. *spánkovej paralýzy*⁵, ktorá zahŕňa niektoré z prejavov "gniavenia". Niekedy však "gniavenie" nemusí byť len dielom bosorky, ale môže ísť o následok jednorázového "porobenia", ktoré súvisí s osobným konfliktom. Môže sa tiež objaviť v súvislosti s nespokojnými mŕtvymi, ktorí sa takto vracajú doriešiť to, čo nestihli v živote, niekedy ide o pôsobenie "zmoka", ako samostatného činiteľa či partnera bosorky. Všetky tieto príbehy však spája jeden menovateľ – ide o priehľadnú bytosť v ľudskej alebo zvieracej podobe.

Súrodencom "gniavenia" je potom pojem posadnutia, ktorý je všeobecne rozšírený v rôznych kultúrach. Stav, pri ktorom je človek ovládaný inou bytosťou, ktorá do neho mohla vstúpiť, alebo ním inak manipuluje, môže spôsobiť čarodejník, bosorka, duch, démon, alebo aj iná osoba, ktorá pochádza z jeho prostredia (Bužeková 2009, s. 45).

⁵ **Spánková paralýza** - je stav medzi spánkom a bdením, keď si už mozog čiastočne uvedomuje realitu, ale nedokáže ešte dostatečne odlíšiť túto realitu od sna a rôznych obsahov podvedomia, a najmä dosiaľ nedokáže ovládať svaly, takže má pocit takmer úplného ochrnutia priečne pruhovaného (kostrového) svalstva ovládaného vôľou, včetně neschopnosti používať hlasivky.

V súvislosti s posadnutím, bol práve tento rok na festivale v Karlových Varoch uvedený dokument *Liberami* (Federica Di Giacomo, 2016), ktorý sa zaoberá praktikami cirkvi v jednej oblasti Talianska, v Palerme. Z dokumentu vyplýva, že tento fenomén prežíva i v súčasnej spoločnosti. Ľudia, ktorí trpia posadnutím prichádzajú do kostola, aby sa ho zbavili pozitívnym pôsobením kňaza, zastupujúceho Boha, ktorý pre nich v excitovaných stavoch vlastne nadobúda magické schopnosti, podobne ako ich majú i bosorky. Z filmu sa však zdá, že je dôležitý aj samotný excitovaný stav "klientov" niekedy podobný tranzu, ktorý nadobúdajú pri "vyháňaní diabla" či "rušení" posadnutia. Po boji zlej a dobrej sily, ktoré sa tu stretávajú a navonok prejavujú vydávaním rôznych zvukov, krikom, zvíjaním tela, záškľbmi tváre, gúľaním očných bulv či až takmer stratou vedomia, nastáva úľava a pokoj. Častý je však relaps pocitu posadnutia a opätovný návrat sa k tomuto rituálu "vyháňania zla", akoby osoba, ktorá už raz zažila tento stav, potrebovala prežiť proces od pocitu posadnutia po jeho zbavenie sa znova a znova. Posadnutie a vyháňanie diabla z tela "pacienta" sa stáva závislosťou.

Sériové nešťastie a znamenia v príbehoch o bosorkách

Ďalší významný jav, ktorý sa často objavuje v rozprávaniach o bosorkách, bol pozorovaný rôznymi antropológmi ako už Evansom-Pritchardom či Jeanne Favret-Saadou, no opäť i Bužekovou v slovenskom kontexte. Ide o nešťastné udalosti s určitou kauzálnou návaznosťou v spojitosti s údajnými čarodejníkmi, bosorkami. Bližšie sa tejto postupnosti budem venovať v kapitole, ktorá predstaví dramatickú štruktúru v jej fázach podľa modelu "magickej krízy" Jeanne Favret-Saady. Teraz ho iba stručne definujem.

V živote existujú náhodné nešťastia, a ľudia väčšinou vedia, že môžu mať alebo majú vysvetlenie v prirodzenej príčine. To však nevylučuje, že popri nej si vytvoria koncept, v ktorom okrem nej existuje ešte tá nadprirodzená. Tento koncept je ešte viac posilnený, pokiaľ sa nešťastné udalosti hromadia a stane sa z nich *sériové nešťastie*. Náhodnosť týchto udalostí sa tým oslabuje a naopak vysvetlenie nadprirodzeným konceptom posilňuje. Druhou podmienkou pri nadprirodzených vysvetleniach udalostí je tiež kauzálna následnosť s kontaktom s údajnou bosorkou alebo udalosťou, ktorá predpovedá nešťastnú príhodu. Respondenti Bužekovej pritom často spomínajú zvláštne, v tej chvíli náhodné javy, ako napríklad spadnutie obrazu zo steny, klopanie na dvere domu neviditeľnou osobou či entitou, alebo prírodné úkazy (náhly prachový vír, guľový blesk, zvláštna búrka). Tieto javy, ktoré v jednej chvíli môžu byť náhodné, nadobúdajú v kauzálnosti budúceho nešťastia spätne nový význam, ktorému je prisudzovaná hodnota "zlého znamenia" (Bužeková 2009, s. 50-54).

Tu sme načali ďalší pojem dôležitý v téme "magického škodenia": *znamenia*. Tie sa evolučne vyvinuli ako nástroj našej ochrany. Signály z vonkajšieho prostredia – zvuky, ale aj vizuálne podnety môžu predznamenávať nebezpečenstvo, preto sme sa ich naučili citlivo vnímať. Pri takýchto signáloch však nebezpečenstvo prichádza bezprostredne po výstrahe, kým pri znameniach k tomu dochádza s časovým odstupom, teda v oddelenom móde myslenia. Takýto mód myslenia nastáva len vtedy, ak je pozornosť človeka upútaná niečím zvláštnym, po čom nasleduje výnimočná (nešťastná) udalosť. Vtedy človek vo

svojej epizodickej pamäti spúšťa mechanizmus, kde spojí tieto dve udalosti, akoby po sebe išli v prirodzenej následnosti (Bužeková 2009, s. 51-55).

Okrem toho, že znamenia majú charakter udalostí, ktoré sa prijímajú z prostredia vizuálnym alebo zvukovým prenosom, objavujú sa aj v snových reprezentáciách. Sny, ako vieme najmä z psychologickkej literatúry rôznych smerov od Freuda cez Junga, nie sú jednoduchým konceptom a ja sa do ich hlbšej analýzy v interpretačnom zmysle neodvažujem pustiť. Pre mňa sú zaujímavým fenoménom v súvislosti s "nadprirodzeným škodením", kde sa podľa antropologických výskumov ustálili určité snové situácie, obrazy, ktoré sa tak stali súčasťou poverového folklóru. Tatiana Bužeková uvádza tieto najčastejšie vyvodzovania udalostí zo snov: ak sa sníva o mŕtvom – bude pršať, ak sa sníva o farárovi – je to zlý človek, biely kôň znamená smrť, červený kôň je "niečím radostným", ak sa v sne zjaví krv, je to šťastie. Vo všeobecnosti červená znamená radosť, čerešne však vešia plač, stena a cesta sú zlými znamienami, ak sa miesi cesto na koláč – je to mŕtve telo, či choroba. Klady - to sa vie, že niekto zomrie, pričom ak sú to veľké klady a blízko domu, tak je to človek z rodiny. Veľké kusy dreva sú mŕtvola. (Bužeková 2009, s. 55-57).

Urieknutie a porobenie oproti odriekaniu a odrábaniu

Oproti bosorkám často stoja tí, o ktorých sa vraví, že sú "urieknutí".

Čo vlastne znamená pojem urieknutia (úrek, uštknutie, uhranutie...) Narozdiel od porobenia, ktoré by sme si s ním mohli ľahko pomýliť, má základnú črtu v neúmyselnosti pôsobenia danej osoby. To sa prejavuje najčastejšie znakmi, ktoré môžu byť viditeľné - "úhrančivý" pohľad, silný výrazný pohľad, s tým spojené zrastené obočie, smer pohľadu. Inokedy môže takýto stav byť niekomu spôsobený len pôsobením emócií, ako je závišť. Zalúbenosť môže pôsobiť naopak pozitívne. Niekedy sa dá urieknúť slovom: zlým alebo naopak aj veľmi dobrým, ktoré sa prejaví opačným spôsobom.

Nielen v slovenskom kontexte, ale vo všeobecnosti bolo antropológmi vyzorované, že niektorí ľudia môžu byť viac "náchylní" na takéto pôsobenie, a vo všeobecnosti sú zraniteľnejšie deti, najmä tie nepokrstené, z ktorých nebol sňatý prvý hriech. V Slovenskej tradícii sa vyskytuje zaujímavý rituál zrušenia

urieknutia a to v podobe kúpeľa pripraveného z byliny Čistec⁶. Ak sa v takom odvare vykúpe osoba (dospelý či dieťa), pokiaľ urieknutý nie je, mala by voda ostať čistá. No pokiaľ je zakalená alebo "zrazená", znamená to, že je daná osoba postihnutá urieknutím. V rituálnom kúpaní treba potom pokračovať až dovtedy, pokým voda nie je úplne číra. Okrem očistného pôsobenia špeciálne pripravenej vody môže byť uskutočnený aj rituál očisty v podobe vdychovania dymu z pálených bylín. Čistí sa nielen telo, ale aj odev postihnutej osoby. Ako očistný sa okrem bylinnej tekutiny označuje aj moč, časté je aj odriekanie formuliek, ktoré majú odohnať osobu, ktorá spôsobila úrek. Voda ako základný materiál slúži aj na symbolické potvrdenie urieknutia - do vody sa leje olovo, pokiaľ z neho vznikne tvar podobný človeku, postihnutý je urieknutý. Následne sa takáto voda pije. Inde sa namiesto olova spomínajú uhliky, z ktorých sa rovnako dá zistiť urieknutie, voda sa potom znova pije.

Ako v celom diskurze mágie tak aj tu je pri "odriekavaní" dôležitá mágia čísel: často sa tu objavuje číslo tri a deväť: napr. naplúť trikrát či deväťkrát, deväťkrát umyť oči a deväťkrát ruky...

Pri odriekaní majú v určitých prípadoch veľkú váhu niektoré slová, slovné spojenia, ktoré sú akýmijsi tajnými modlitbami, predávanými z generácie na generáciu. Odovzdávajú sa v rodinách z matky na dcéru podobne, ako u bosoriek dotykom v hodine smrti. Neprenáša sa esencia, ale sila slov, ktoré majú zvýšenú hodnotu svojou utajenosťou. Bužeková sa pritom odkazuje na Pascala Boyera, ktorý tvrdí, že tým, že sa nám sťažuje prístup k určitej strategickej informácii, naberá pre nás táto informácia väčšiu hodnotu, tým ju odlišuje od "obyčajnej" informácie (Boyer 2007, s.155, Bužeková 2009, s.62- 63). Ďalším významným faktorom týchto tajných modlitieb je potom ich spojenie s náboženskou či rituálnou sférou, ktorá je určitým vybočením z bežného životného rámca.

Pri urieknutí/porobení by som sa rada nachvíľu zastavila v súvislosti so znečistením a nebezpečenstvom, o ktorom píše Mary Douglas vo svojej knihe Čistota a nebezpečí. Douglas porovnáva našu modernú kultúru s tou primitívnou, ktoré napriek rozdielnostiam spája to, že na znečistenie nahliadajú ako na riziko. Navzájom nás od seba líši to, že kým náš svet pozostáva zo symbolického či rituálneho konania roztrieštených a navzájom nesúvisiacich činností, primitívne kultúry tvoria rituál ako súčasť jedného univerza (Douglas Mary 1966, s. 70).

⁶ Latinsky *Stachys Silvatica*, bylina sa tradične využíva v ľudovom liečiteľstve na pomoc pri urieknutí či uhranutí.

Mary Douglas uvádza rôzne príklady z antropologických výskumov primitívnych kultúr, kde je znečistenie sprevádzané reakciou prostredia najmä v jej sociálnych prejavoch. Ku tejto problematike sa podrobnejšie vrátim neskôr.

Sila slova, emócie, osobné a spoločenské vzťahy v príbehoch o bosorkách

Kliatba a zakliate miesta

Ďalší pojem, ktorý je potrebné vysvetliť v súvislosti s výskumom bosoráctva, je kliatba. Nehovoríme tu o kliatí v súvislosti s nadávkami, ale so zlým úmyslom, kde vyrieknuté slová majú mať negatívny magický účinok na iného človeka.

V rámci slovenského kontextu definuje Bužeková kliatbu ako nemorálny skutok či trest, kde hrá zásadnú rolu morálka a náboženstvo. Slová sú nabité magickou silou vďaka silným emóciám, nemusia byť nutne použité bosorkou. Takéto emócie spojené s nešťastím môžu priniesť magickú silu nielen slovám, ale aj miestam, preto sa určitým lokalitám ľudia vyhýbajú ako "prekliatym", či "zakliatym". Sú to miesta, kde sa stali nešťastné udalosti, ktoré sprevádzali silné emócie, čím sa odlišujú od bežných nešťastných udalostí. Priestor bol kontaminovaný - znečistený a je možné tu cítiť cudzorodú "esenciu" (ducha, strašidlo, bosoráctvo). Takto nakazené miesto môže byť "infekčné", pričom prenáša nešťastie. Opakom prekliatej lokality je miesto požehnané, ktoré pôsobí na ľudí naopak pozitívne (Bužeková 2009, s.63-68).

Obvinenia z bosoráctva v príbehoch o nadprirodzenom škodení

Prejdeme teraz k samotným obvineniam z bosoráctva, pričom vychádzam z rozprávania tých "porobených". Respondenti Bužekovej výskumu hovoria o osobných vzťahoch a emóciách medzi aktérmi, ktoré zahŕňajú túžbu po majetku druhého, túžbu získať milovanú osobu, pomstu za nespravodlivosť... Jej výskum ukázal, že "bosorky" sa odplácali svojim "magickým škodením" konkrétnej osobe, alebo viacerým ľuďom, ktorí tvrdili, že im takto údajná bosorka škodila.

Kým v prvom prípade sa niekedy prejavovali aj "bosorácke schopnosti" nebožtíkov, či duchov ("gniavenie", "posadnutie"), v druhom prípade umrlci nefigurujú i keď "gniavenie" a "porobenie" tu je prítomné (Bužeková 2009, s. 68-69).

Väčšina respondentov pritom uvádzala majetkové rozdiely, pri ktorých sa okrem "magického pôsobenia" (kde je veľmi častým kradnutie mlieka od kráv alebo

kôz), spomínalo aj "obyčajné" podvádzanie, ktoré je týmto údajným bosorkám vlastné. Osudy "bosoriek" môžu byť aj tragické a niekedy sa do podozrenia dostáva aj osoba, ktorá inak nemá reputáciu bosorky, dokonca môže vystupovať proti "bosorkám", no má s nimi príbuzenské vzťahy a nakoniec je jej bosoráctvo predsa len prisúdené. O "bosorkách", najmä ak ešte žijú, je veľmi nebezpečné hovoriť a zaujímavým je aj fakt, že antropológom ľudia najprv rozprávajú o fenoméne bosoráctva ako o prežitku z minulosti, no časom, keď si získajú ich dôveru, dozvedajú sa, že ide o súčasný problém. Aj medzi samotnými obyvateľmi miesta, kde žije údajná bosorka, platí, že sa o nej môže rozprávať len potajomky. Ľudia sa ešte aj dnes chránia pred bosorkami magickými praktikami a samotná "bosorka" je vyčlenená zo spoločnosti, žije osamelý život. Svoju pozíciu si v spoločnosti buduje postupne, pričom dôležitú rolu tu zohrávajú zlé, konfliktné susedské vzťahy a klebety, ktoré sa týkajú ich životných príbehov, sociálnych a majetkových pomerov (Bužeková 2009, s. 72-75, Stewart a Strathern 2007).

Znečistenie a bosoráctvo

V rámci výskumov, ktoré boli vedené v problematike bosoráctva, ma veľmi zaujala kniha Mary Douglas - Čistota a nebezpečí. Okrem toho, že táto významná antropologička podrobne skúmala v terénnom výskume africký kmeň Lele, jej kniha mi objasnila a dala ucelenejší pohľad o vývoji antropologických smerov v súvislosti so sociológiou a psychológiou najmä ohľadne bádania o primitívnych kultúrach. Tie sú pre fenomén bosoráctva veľmi dôležité preto, že mágia, bosoráctvo a čarodejníctvo (ktoré je tu oddelené od bosoráctva, ako vedomé pôsobenie mága), sú pre primitívneho človeka súčasťou celého jeho univerza. Douglas po tom, čo vedľa seba postaví antropologické výskumy v primitívnych kultúrach a oprie sa o Durkheimove sociologické bádanie, prichádza k záveru, že: "Primitivní světonázor pohlíží na svět, který je pro něj osobní, několika různými způsoby. Věří, že fyzické síly jsou protkány s životy lidí. Věci nejsou zcela odlišeny od lidí a lidé nejsou úplně odlišeni od svého vnějšího prostředí. Univerzum reaguje na lidskou řeč a gesta. Posuzuje společenský řád a zasahuje, aby jej udržel" (Douglas 2014, s.132-133). Je pritom dôležité, že náš svet, rovnako ako svet primitívnych kultúr, je zložený z rituálov a symbolického jednania, no naša existencia je v nich viac fragmentovaná a diferencovaná, kým tá ich je vždy súčasťou celistvého systému bytia. Pre pochopenie konceptu znečistenia, ktorý veľmi súvisí s pôvodom vzniku konceptu čarodejníctva a mágie, je práve toto zásadné. Primitívna no tiež naša moderná spoločnosť vníma znečistenie ako nebezpečenstvo. To je pritom charakteristické tým, že narušuje poriadok v spoločnosti a najmä jeho mocenské vzťahy. To sa môže diať v rámci *prechodových stavov*, ktoré sú dôležité pri rituáloch, kde ide o získanie magických schopností (prostredníctvom upadnutia do chvíľkového šialenstva či dočasným odlúčením sa od spoločnosti). Tieto prechodové stavy sú nebezpečné preto, lebo sú neuchopiteľné, nie sú ani jedným ani druhým. Východiskom pre toto nebezpečie je rituál, ktorý pracuje s presným oddelením pôvodného stavu. Na čas jedinca, ktorý rituál podstupuje, vyčlení a následne ho uvedie do nového stavu. Preto sú rituály iniciácii pokladané primitívnymi kultúrami za tak ohrozujúce: "Přechod sám o sobě je nebezpečný, a rituály oddělení představují nejnebezpečnější fázi obradu."(Douglas 2014, s.141)

V prípade rituálov, ktoré sa týkajú nečistoty a následného očistenia, sa vedomo pracuje s dočasným vydedením jedinca zo spoločnosti, aby sa stav vzniknutej nerovnováhy mohol navrátiť do pôvodného. Tí iniciovaní sa preto musia stať na určitú dobu vyvrhelmi - pritom môžu odísť ďaleko za hranice alebo naopak, sú veľmi blízko a zostávajú v styku so sociálne ukotvenými bytosťami. Správajú sa ako kriminálnici a násilníci a takéto chovanie im môže byť dokonca nariadené, rozhodne im ich správanie nemá byť vyčítané. "Špína, obscénnosť a bezpráví jsou pro obřady odloučení stejně symbolicky významné jako jiné rituální vyjádření jejich stavu" (Douglas 2014, s.142).

No i v sekulárnej spoločnosti, ak sa jedinec ocitne na okraji sociálneho systému, alebo v ňom nemá jasné miesto, stáva sa pre spoločnosť marginálnym a tá sa k nemu začína chovať obozretne.

Myslím, že treba dodať, že sa to neprejavuje len ako spätná reakcia spoločnosti, ako popisuje Douglas napríklad v prípade návratu väzňov do spoločenstva či resocializácie psychiatrických pacientov, no i v preventívnych opatreniach. Náš spoločenský systém pritom uplatňuje rôzne nástroje moci v podobe represívnych zložiek štátu, trestov, väzeňského a príbuzného psychiatrického systému, ale pôsobí aj pozitívnou motiváciou, ktorá naviguje jedincov k snahe byť jej aktívnym produktívnym členom. Táto sieť mocenských prostriedkov je v našej súčasnej spoločnosti tak prepracovaná a pôsobí na náš mozog toľkými jemnými kognitívno-behaviorálnymi modulmi, že pre väčšinu jedincov nie je viac potrebné uplatňovať represívne zložky systému. Všetkým je nám očkovaný vnútorný policajt, ktorý stráži naše kroky vrámci noriem daných spoločenským systémom. To podľa mňa tiež súvisí s tým, čo sa nazýva foucaultovským konceptom sily, ktorý podrobnejšie opísal vo svojej knihe Dohlížet a trestat. Ako neskôr uvidíme sila či moc má v "magickej kríze" zásadnú rolu.

Vrámci primitívnych kultúr, kde znečistenie tvorí samostatnú triedu nebezpečia, v ňom Douglas rozlišuje jeho jednotlivého atribúty. Fyzikálne dôvody nešťastia tu ustupujú do pozadia pred polapením vinníka, ktorý je zaňho zodpovedný. Spojnicou medzi nešťastím a osobami sú osobné väzby. Preto Douglas pokračuje rozdelením spirituálnej sily, ktorá pôsobí ľudskou činnosťou, na dve kategórie: "První z nich sídlí v duši činitele - jejími doklady jsou uhrnutí, čarodějnictví, vizionářství a proroctví. Druhou třídou tvoří externí symboly, na nichž musí činitel za plného vědomí pracovat: kouzla, požehnání, kletby,

zaklínadla a zaříkavaní.” Toto členenie sa ďalej komplikuje tým, že sily môžu a nemusia byť pod kontrolou daného činiteľa. Avšak dôležité je, že čarodejník nikdy “nemôže pronést zaklínadlo omylom. Aby bolo účinné, je konkrétní úmysl podmíankou” (Douglas 2014, s.144).

Mary Douglas antropologický výskum prepája s tým sociologickým, pretože vrámci pozorovaného fenoménu je pre ňu dôležitý sociálny systém, ktorý je akoby pôdorysom pre jeho dramaturgickú štruktúru. Čerpá pritom najmä z Durkheima a cez jeho teóriu, ktorá hovorí o rozdeľovaní pozícií a uplatňovaní moci a kontroly, dochádza k vzťahu týchto premís k čarodejníctvu, ktoré je potom možné vymedziť ako: “protispoločenskou psychickou silu. Disponovali by jí jedinci z relatívne nestrukturovaných oblastí spoločnosti. Obvinění z čarodějníctví by účinkovalo jako způsob kontroly tam, kde jsou praktické způsoby vykonávání kontroly obtížně realizovatelné. Čarodějníctví nalézáme v ne-struktuře. Čarodějové tvoří společenský ekvivalent brouků a pavouků žijících v prasklinách zdí a v obložení. Přitahují obavy a odpor podobně jako ostatní nejednoznačnosti a rozpory přitahují obavy v jiných strukturách myšlení. Typ moci, jenž je jim připisován, symbolizuje jejich dvojznačný, nejasný status” (Douglas 2014, s.148).

No Mary Douglas sa s touto definíciou čarodejníctva neuspokojuje. Keďže tento fenomén objavuje v rozličných sociálnych systémoch, kde sú prítomné rôzne mocenské štruktúry, čarodejníctvo sa môže objavovať aj v nekontrolovaných, nevedomých podobách, môže byť používané jednak ľuďmi, ktorí sú v autoritatívnej pozícii voči ostatným, no v iných systémoch sa objavuje skôr v medzerách sociálnej štruktúry, či na jej okrajoch a je praktizované vedome či nevedome tými vylúčenými. Niekde, ako napríklad v Afrike, je zas čarodejníctvo prístupné každému členovi spoločenstva a je možné ho použiť na liečenie ako aj na škodenie.

Čarodejníctvo či bosoráctvo, ak ho vnímame ako znečistenie v spoločnosti, tzn. ak závisí od sociálneho systému, je nebezpečím, ktoré môže byť jeho aktérmi spôsobené úmyselne či neúmyselne.

“Existují však i jiná nebezpečí, s nimiž je radno počítat. Jedná se o síly nebezpečí, které vězí v samotné ideové struktuře. Trestají symbolické rozbití toho, co má zůstat spojené, nebo spojení toho, co by mělo být oddělené. Znečistění je typ nebezpečí, který se pravděpodobně nevyskytne kromě případů,

kdy jsou linie struktury, kosmické nebo sociální jasně definované“ (Douglas 2014, s.160).

Doteraz som sa v tomto texte dostala len k pojmom či definíciám magického škodenia, ktoré vychádzajú z bádania antropológie, sociológie či kognitívnych vied a obracajú sa najmä k primitívnym kultúram. Ako to však súvisí so súčasnosťou a s filmom? Moja odpoveď na túto otázku je vlastne veľmi osobná. Film je nesmierne silným médiom, ktoré pre mňa komunikuje a reflektuje spoločenské dianie. Po tom, čo som napísala svoj prvý hraný film Špina, bolo pre mňa veľmi ťažké nájsť látku, ktorá by bola pre mňa rovnako silná, osobná a zároveň by ma ako osobu presahovala v spoločenskom zmysle. V tomto smere som mala v Špine jasno. Podstatou pre mňa bolo skúmať ľudskú (ženskú) dušu, ktorá sa vyrovnáva s ponížením. To bolo komunikované cez tému znásilnenia, ktorá sa mne aj režisérke zdala spoločensky tabuizovanou, prehliadanou a to nás trápilo. Obrátila som sa teda k otázke: čo ma teraz najviac trápi, s čím sa chcem svojím ďalším filmom vysporiadať? Zistila som, že je to akýsi sústavný pocit ohrozenia a zložitý celosvetový geopolitický dianie, ktoré sa prejavuje vzrastom paranoje a rôznych extrémistických nálad v spoločnosti, ktoré pozorujem s úzkosťou, strachom a neistotou. Ak by sme aplikovali teóriu Mary Douglas na toto dianie, ľahko by sme prišli na to, čo naša západná spoločnosť vníma ako znečistenie, nebezpečenstvo. Novodobý hon na čarodejnice sa prejavuje napríklad uzatváraním hraníc a strachom pred utečencami, ktorých situácia zodpovedá práve tej prechodovej fáze, ktorá sa v rituáloch pokladá za najnebezpečnejšiu. Tá sa komplikuje najmä tým, že mnohé krajiny nemajú vôbec záujem o ich iniciáciu do svojho spoločenského zriadenia, čím sa ešte viac zvyšuje vnútorné napätie. Na druhej strane zlosť tých marginalizovaných a zároveň zmanipulovaných sa uvoľňuje cez nepredpokladateľné teroristické útoky. Odpoveď na ne prebieha v podobe zvýšenej kontroly a preventívnych opatrení represívnymi zložkami, na ktoré sme si postupne zvykli, no ktoré sú v skutočnosti neúčinné, keďže terorizmus je charakteristický svojou neuchopiteľnosťou a fluidnou, neustále sa meniacou formou. Takéto opatrenia tak namiesto toho aby nás chránili, zasahujú do našej osobnej slobody a súkromia.

Myslím, že na Slovensku aj v Čechách v súčasnosti vznikajú filmy, ktoré sa zaoberajú práve extrémizmom, témou vyčlenenia alebo prenasledovania. Zdalo sa mi, že by som sa k týmto hlasom chcela pridať, ale viac nepriamo,

symbolicky. Keď sa mi potom náhodne dostala do rúk kniha Tatiany Bužekovej, pochopila som, že držím v rukách svoj nový námet. Najviac ma na tom prekvapilo to, že kniha hovorí o súčasnom výskume a nie o dávnej minulosti. Keď som sa témou začala zaoberať hlbšie, zistila som, že fenomén bosoráctva je zaujímavý aj z dramatického a dramaturgického pohľadu, ktorý som popritom začala študovať. Je známe, že antropológovia, z ktorých asi najznámejším je Turner, sa vo svojej práci inšpirovali divadlom pre svoje antropologické spoločenské teórie⁷, no stáva sa to aj z tej opačnej strany. Hviezdne vojny boli zásadne postavené na modeli mýtu, ktorý predstavil Joseph Campbell⁸.

V ďalšej časti práce sa teda budem venovať dramatickému modelu, ktorý vo svojej knihe *Smrťace slová, čarodejníctvo v Bocage* predložila francúzska antropológička Jeanne Favret-Saada. Prečo si však vyberám práve tento model? Je to tak preto, že Saada by sa dala zaradiť do novodobého prúdu terénnej antropológie tzv. angažovanej antropológie, čo je minimálne v európskom kontexte vrámci výskumu "magického škodenia" a bosoráctva ojedinelý prístup. Sama Saada v knihe *Antiwitch*(2016) uvádza, že sa nemala o čo metodologicky oprieť. Najbližšie jej v tom bol spomínaný Evans-Pritchard, ten však skúmal primitívnu kultúru Azandov. Vždy teda nutne nazeral na fenomén z pozície našej kultúry, hoci je u neho viditeľná snaha o zrušenie nadradenosti výskumníka. Angažovaná antropológia ma zaujíma preto, že je veľmi blízko scenáristickej praxi, najmä vo fáze zberu materiálu. Ja vtedy ustupujem zo svojej bežnej pozície natoľko, že som schopná opíjať sa s pastiermi na slovenskom salaši, či opäť vstúpiť do spovednice po pätnástich rokoch odmietania viery. Nie je to pritom hra či pretváрка, je to prirodzená túžba pochopiť, ktorá ma ženie do rôznych jemných posunov, ktoré sa týkajú práce a života zároveň. Druhým dôvodom pre výber práve jej modelu je dôvod dramaturgický. Už u Tatiany Bužekovej, ktorá rozpráva o rôznych zložkách problému "urieknutia" či "porobenia" a tiež postavách bosoriek sa mi cez čítanie zápisov daných príbehov vynárala v hlave akási dramatická štruktúra, ktorú tieto príbehy sledujú. No Jeanne Favret-Saada ju vypracováva v dramaturgickom hľadisku doslova, i keď ona sama to tak možno nevníma. Spomínaný Turner sa síce venuje výskumu rituálov v súvislosti so spoločenskými konfliktmi, a bol pre mňa zaujímavým

⁷ Victor Turner - vytvoril nový koncept sociálnej drámy, aby vysvetlil symboliku riešenia konfliktov a kríz medzi dedinčanmi Ndembu.

⁸ Joseph Campbell - napísal napr. knihu *Tisíc tváří hrdiny*, ktorá sa stala významnou pre mnohých filmárov, ktorí vo svojich príbehoch pracovali s "cestou hrdinu".

čítaním vrámci hlbšieho pochopenia rituálu a toho, prečo je dokonca i pre sekulárnu spoločnosť stále dôležitým, no nie je pre mňa použiteľným pre účely naratívnej stavby. Po vylúčení historickej antropologickej literatúry⁹, ktorú je určite dôležité prečítať vzhľadom na vývoj fenoménu(dnes v Európe nie sú upaľované bosorky, no určite existujú obeť, ktoré by sme k nim mohli prirovnať), alebo tej kognitívnej, ktorá je nepochybne zaujímavým zdrojom pre hlbšie pochopenie toho, aké procesy v postavách "magickej krízy" môžu prebiehať, či napríklad feministických štúdií¹⁰, sa mi zdal metodologický a spomínaný dramaturgický prístup Saady ako najvhodnejší pre nasledujúce uvažovanie.

⁹ Muchembled, Robert, and Jiří Našinec. *Magie a Čarodějnictví v Evropě: Od Středověku Po Současnost*. Praha: Volvox Globator, 1997. Print.

¹⁰ Kristen Sollée, Coz Conover, *Witches, sluts, feminists: conjuring the sex positive*, ThreeL Media , 2017, Print.

“Magická kríza”

Nebezpečné slová, moc a sila

Keď začala Jeanne Favret-Saada robiť svoj výskum o bosoráctve v Bocage (oblasť asi dve hodiny na západ od Paríža), narazila na úplne iný prístup respondentov k tejto téme, než o akom vypovedala skúsenosť napríklad slávneho Evansa Pritcharda, ktorému bolo spoločenstvo Azandov úplne otvorené¹¹. Respondetov Saady môžeme rozdeliť na tých “porobených”(tí, ktorí s ňou boli ochotní nakoniec zdieľať svoje príbehy sériového nešťastia vykladané ako “porobenie”) a “odrábačov”(profesionály, ktorí sa zaoberali “odrábaním” postihnutých osôb). Údajné bosorky či bosoráci sa o téme väčšinou neboli ochotní baviť, preto ich pohľad nemohol byť dostatočne zmapovaný. Tí “porobení” boli presvedčení, že pokiaľ niekto nezažil ich situáciu, nemá k téme čo povedať, na druhej strane, ak je niekto v stave “porobenia”, je nebezpečné o tejto téme hovoriť, a dokonca aj tí, čo sa ho zbavili, by nemali o svojej skúsenosti hovoriť, aby predišli opätovnému “magickému škodeniu”. Antropologička bola neustále odradzovaná a dokonca zastrašovaná príkladmi tých, ktorí by jej určite radi odpovedali na jej otázky, no sú bohužiaľ mŕtvi. Pre príbehy súvisiace s bosorkami teda často platí, že sa o nich nehovorí s tými, ktorí nie sú v prípade zainteresovaní, a aj ak sú, takáto debata nastáva len v momentoch krízy, bosorky sú v normálnych situáciách spomínané len cez narážky alebo dvojznačné vety (Saada 1977, s.33-38).

V týchto pomenovaniach sa objavujú slová, ktoré priamo či nepriamo súvisia so znečistením: “špina”, “sviňa”, “bastard”. Podľa príbehov, ktoré opisuje Saada, no našli by sme podobné aj v Slovenskom výskume Bužekovej, sa pohybujeme neustále okolo motívu sily, alebo moci. Táto sila(nazývaná tiež vitálnou energiou) “porobených”, prúdi medzi nimi, “odriekavačom” a bosorkou, pričom do pohybu ju dáva magická moc týchto dvoch “čarodejníkov”(Saada 1977, s.194-196).

¹¹ Evans Pritchard vo svojom diele popisuje naprostú otvorenosť svojich respondentov, ktorí mágiu vnímajú ako prirodzenú súčasť života, kde tento diskurz neoddeľujú od logických príčin nešťastia, stoja pre nich vedľa seba. Mágia je prístupná pre každého a teda aj pre výskum antropológa.

Fázy a podmienky "magickej krízy"

Na základe toho, kto silu má alebo komu chýba, potom Saada hovorí o troch momentoch v dráme "porobených" - z ich pohľadu: Moment straty, Moment vzopretia sa, Moment obrátenia sa. V **momente straty** postava, ktorá nemá magickú moc, a ktorá je z tohto pohľadu definovaná ako slabá (-) zápasí so silnou postavou (+). V mojom scenári teda ide o boj Šarloty (údajnej bosorky) a Márie (tej uriekutej). V **momente vzopretia sa** - aby bola smrť alebo úplná strata životnej sily zastavená, slabá postava (-) povolá magického pomstiteľa (+). V prípade môjho scenáru ide o liečiteľku, ktorá sa postaví medzi Máriu a Šarlotu. V tomto doteraz nerovnom boji sa pokúsi odvrátiť tento "odliv sily". Od momentu zvratu boj prebieha medzi dvoma mocnými bytosťami - liečiteľka získava prevahu, zaujíma priaznivú pozíciu (+) ako predtým bosorka (Šarlota), zatiaľ čo jej antagonistka je odvrhnutá na stranu tých slabých (-), "porobených" (Mária, Tomáš, Máriine deti). Ak sa dosiahne zvrátenie, pôvodne slabý človek, teda Mária, získava späť svoju životnú silu.

"Magická kríza" má pritom dve základné pravidlá, ktorými sa riadi:

"a) Ak navzájom prídu do čarovného kontaktu slabý a silný jednotlivec, je v stávke smrť toho slabého. b) Silná pozícia nemôže byť obsadená dvoma ľuďmi v tom istom čase: ak sa stretnú, budú bojovať na život a smrť" (Saada 1977, s.71).

Myslím si, že premisa b) je jednak veľmi výhodnou pre stavbu drámy, ale tiež ako vraví Saada, je to situácia, ktorú každý z nás niekedy zažil - tam, kde jednoducho nie je miesto pre dvoch. V príbehoch o bosorkách je vyhrotená do smrteľného duelu. Píše, že "presvedčenie a fascinácia vyvolaná týmito príbehmi preukazuje, že tento rozsah osobného zážitku, v akejkoľvek forme, naozaj existuje a nikto nie je voči nemu imúnny"(Saada 1977, s.71).

Mimetická kríza

Dlho je pre mňa záhadou, že v rámci fenoménu bosoráctva veľká väčšina antropológov nikdy nespomenie svojho kolegu Reného Girarda, ktorý sa zaoberal tzv. mimetickou túžbou. Ja k nemu na chvíľu odbočím. Keď som po jeho diele *Násilie a posvätno* čítala knihu rozhovorov *Pôvod Kultúry, Rozhovory s*

Pierpaolom Antonellom a João Cezar de Castrom Rocha, zisťujem, že ako antropológ nikdy nebol veľmi uznaný, a to hlavne preto, že sa jeho teória zakladala na štúdiu textov, a nie na terénnom výskume. Mne však príde najmä vzhľadom na spomínaný zápas dvoch síl, či bytostí veľmi zaujímavá. V "mimetickej kríze" ide o princíp napodobovania - mimézis v zmysle súperenia dvoch, či viacerých bytostí, ktoré na to, aby medzi nimi vznikol konflikt, musia voči sebe pociťovať závisť. K tomu aby konflikt vznikol, je pritom potrebné, aby boli v tom istom prostredí, pričom túžia po tom istom objekte svojej túžby. Girard pritom vyslovene hovorí o rivalite, ktorá vzniká v susedských vzťahoch, kde je objekt túžby fyzicky na dosah. Vzťah, ktorý vtedy vzniká, nazýva *internou mediáciou*, v rámci ktorej sa subjekty stávajú dvojníkmi a postupne sa medzi nimi konflikt prehľbuje až k mimetickej kríze, kde rivalita vrcholí tým, že sa v boji stráca objekt ich túžby. Oba dvojníci sú posadnutí len tým, aby jeden z nich v boji zvíťazil. Pritom, ako sa objekt ich boja stráca, kríza sa zároveň rozširuje do okolia. Je to spôsobené tým, že keď sa niekto prizerá ich boju, objekt, o ktorý sa títo dvaja jedinci bijú, stúpa na cene. Ako následok toho potom musí byť vybraný spoločnosťou náhodný "obetný baránok", ktorý utíši hnev a šialenstvo zúčastnených a vráti situáciu do normálnych koľají.

Myslím, že Girardova teória sa dá veľmi dobre aplikovať na problém bosoráctva. Bosorka, ako už vieme, je väčšinou súčasťou prostredia, v ktorom žije aj jej obeť a túži sa zmocniť rôznych atribútov, ktoré obeť vlastní: majetku, mlieka domácich zvierat, zdravia či životnej sily danej osoby, a v tých najhorších prípadoch aj jej života. Často však táto osoba nie je označená hneď - nevie sa o identite tohto dvojníka a musí byť zapojená tretia osoba, ktorá ju označí. Niekedy musí prejsť veľa času a v boji, teda mimetickej kríze, musí byť zapojených viacero osôb, prípadne celá spoločnosť, ktorá ju nakoniec označí za vinníka. Je však bosorka naozaj len "obetný baránok"? Nastane po jej odstránení v spoločnosti pokoj? Girard hovorí o opakovaní tohto mechanizmu, kde ale musí nastať aspoň jeden moment, kde zavládne pokoj, spoločnosť si vydýchne. Následne sa však rituál hľadania a obetovania "obetného baránka" opakuje. V momente kedy sa mimetická kríza dostáva do momentu, kedy sa medzi zúčastnenými rivalmi postupne kríza rozširuje do okolia (objekt stúpa na cene), čo môže znamenať do celej spoločnosti, je pre ňu oveľa ľahšie zhodnúť sa na identite obeti, než na objekte svojej túžby (Girard 2011, s.74-75).

Tomuto mechanizmu nahráva nediferencovanosť postáv a tiež vonkajšie okolnosti ako katastrofy, sucho, epidémie a tiež vonkajšie znaky obeti (o ktorých sme v úvodných kapitolách už hovorili). Preto sa za prototyp bosorky často považovali škaredé, zhrbené ženy s bradavicami na nose a tvári (aj keď niekedy to zas boli i výnimočne krásne a mladé ženy).

Girard ako veriaci hovorí o Biblii, ktorá sa snaží odstrániť z obetného rituálu prvky násilia a vysvetľuje vznik kultúry na základe takýchto pravidelných obradov, ktoré majú zjemňovať mimetickú krízu a násilie. Je však zvláštne, že príliš nespomína prenasledovanie bosoriek práve cirkvou. Sústredí sa najmä na výklad biblických textov demonštrujúcich mimetický princíp. Vzhľadom na obetného baránka je napokon zaujímavý jav, ktorý Girard vypozeroval z dostupného materiálu o jednej z primitívnych kultúr: komunita prijme svoju obeť zvonka medzi seba, začleňuje ju, "zdomestifikuje" ju, no nakoniec je táto usmrtená a zjedená. Ak by sme teda do dôsledku prijali teóriu Reného Girarda, podľa ktorého je celá naša kultúra založená na prvotnej vražde Kaina a Ábela, ktorej základom je žiarlivosť, závišť a teda mimetická súperivosť, znamená to, že fenomén bosoráctva a boj, ktorý v ňom existuje, je ako hovorí aj Saada, vlastný každému z nás.

No teóriu Girarda je zaujímavé spomenúť aj z toho dôvodu, že v nej zohráva veľkú rolu nevedomosť. Ak by si niekto zo zúčastnených uvedomil v "magickej kríze", že sa tu deje mimetický mechanizmus, teda že označená bosorka, proti ktorej sa bojuje, nemusí byť vinná za nešťastie obete, celá kríza by skončila. S tým potom súvisí aj fakt, že ak je príbeh rozprávaný z pohľadu "porobených", tí akoby si neuvedomovali, že z ich strany prebieha veľmi podobné násilie smerom k údajnej bosorke a dokonca sa proti nej bojuje podobnými spôsobmi, ako používa ona sama (René Girard 2011, s.59-196). Je to tak preto, že od momentu, kedy sa pre nich potvrdzuje bosorkina identita, čokoľvek násilné, čo sa voči nej udeje, si zaslúži a je správne to urobiť. Bosorka či bosorák spravili prvý krok v násilnom kruhu "magického škodenia". Ak ostáva jej identita neodkrytá alebo nie je isté, kto ňou je, jej sila je absolútna a neprekonateľná. Od momentu, kedy je pomenovaná, je možné posunúť sa do ďalšej fázy, kde môže byť na pomoc privolaný liečiteľ, či "odrábač". Takmer vždy je to pritom práve liečiteľ ("odrábač"), ktorý naznačí "porobeným", kto to môže byť, pričom indície môžu byť nepriame: napr. "je to ten, kto si od teba prvý príde prosiť pomoc". Takáto indícia veľmi nadvieha jednak Girardovej teórii obetného baránka, ktorý

môže byť vybraný náhodne, no zároveň neoznačuje vždy konkrétne, a tiež to súhlasí s premisou, že to bude asi niekto z blízkeho okolia (napr. sused).

Magická kríza ako dramatická štruktúra

V nasledujúcej časti práce som sa pokúsila podrobiť svoj scenár modelu "magickej krízy" so všetkými jeho podmienkami a elementami, popísané Saadou a jej respondentami, najmä vzhľadom na jej protagonistov, teda hlavné postavy príbehu.

Nultá Fáza¹² - koho chytí bosorka

Máriin príbeh ako tej "porobenej" začína v momente, keď sa postupne zamotáva do série nešťastí, ktoré sa okolo nej dejú. Ona a jej meno je teda v tomto prípade hlavou domény, v ktorej sú postupne všetky elementy vystavené "odtekaniu sily". V prípade Márie sú dodržané všetky tri možné oslabenia, ktoré Saada spomína: v prežití (smrť kozy, zmiznutie detí, zranenie jej manžela Tomáša), v reprodukcií (Tomáš trpí impotenciou alebo ju odmieta), v produkcii (neschopnosť kôz produkovať mlieko, finančné straty rodiny vrámci zranenia Tomáša).

Doména Márie a jej sila je napádaná v postupnosti príbehu, ktorý zodpovedá stupňovaniu drámy a zároveň "eskalačnej politike"¹³ bosorky (Saada 1977, s.196). Ako prvé na rad prichádzajú zvieratá - koza, ktorá prestáva dojiť a neskôr zomiera, no už sa tu pripravuje aj útok na Tomáša, ktorý sa začína voči Márii chovať odmietavo, pije, háda sa s ňou, neskôr je napadnutý Svetlonocou¹⁴, a nakoniec sa ťažko zraní na píle, čím Mária prichádza o živiteľa rodiny. Vrcholom útokov a sériových nešťastí je tu zmiznutie jej dvoch synov - Ela a Maťa, z ktorých sa nájde len Maťo. Ak by útok bosorky na Máriu nebol v príbehu zastavený liečiteľkou, nakoniec by musela nasledovať jej smrť - bosorka by chcela "telo porobenej".

Prečo bola Mária napadnutá a ako si ju bosorka vybrala?

Mária od začiatku vystupuje ako rozumná praktická žena, ktorá má dobré sociálne väzby v dedine, a je poctivá katolíčka (patrí do skupiny žien, ktoré sa

¹² Nazvala som túto fázu 0 tou fázou, ktorú v magickej kríze takto Saada neoznačuje, keďže začína už prvou fázou, pri ktorej sa ráta s týmto prológom.

¹³ Saada nazýva "eskalačnou politikou" bosorkine stupňujúce sa útoky na obeť a jej okolie, ktoré prebiehajú v dlhšom časovom horizonte.

¹⁴ Démonická postava zo Slovenského folklóru, ktorá sa však vyskytuje aj v Slovanskom a Českom folklóre.

spoločne pravidelne modlia ruženec). V mágiu a povery neverí. Takto vystupuje aj v situácii, kedy sa zastáva údajnej bosorky, Miry. Kvôli svojej "nepoverčivosti", добрôte a nevedomosti je Mária viac zraniteľná a teda vybraná za obeť bosorky. V príkladových príbehoch respondentov Saady sa často hovorí o tom, že človek, ktorý "neverí" a teda sa nechráni pred možným útokom bosorky je pravdepodobnejšou obeťou údajnej bosorky, než ten, ktorý sa chráni (amuletmi, červenou šnúrkou...).

Prvá fáza - strata

Ak by mali byť podmienky priebehu "magickej krízy" naozaj splnené, osudu Márie sa musí v prvej fáze prizerať niekto veľmi blízky (buď rodinne alebo priateľsky spätý s doménou "porobeného"). Stojí v dôležitej pozícii iniciátora prvej fázy, kedy "obeť bosorky" začne prijímať svoju rolu. V mojom príbehu ide o mladú Helenu, ktorá Márii pomáha s deťmi a priateli sa s ňou. Helena by mala zastávať postavu, ktorá ako iniciátorka v "magickej kríze" pôsobí ako tiež i ako mediátor medzi "porobenou" a postavou liečiteľky ("odrábačky"). Helena je navyše od začiatku príbehu "chytaná", to znamená, že ona narozdiel od Márie neberie na ľahkú váhu "magické škodenie" a od istého momentu¹⁵ si myslí, že v Máriinom osude ide o "porobenie". Jej pozícia a konanie vrámci iniciácie Márie do prvej fázy "magickej krízy" je však v prípade Svetlonoci komplikované tým, že je zároveň dobrou priateľkou Miry, ktorá sa medzitým skamaráti so Šarlotou (na ktorú neskôr tiež padne podozrenie z "bosoráctva").

Dôležitú rolu v tejto fáze hrajú aj susedské vzťahy a klebety, ktoré Saada nazýva "príkladové príbehy"¹⁶. Takýto "príkladový príbeh" Svetlonoci rozpráva Anna, stará vážena žena z dediny, ktorá sama kedysi prežila "porobenie".

Anna nerozpráva priamo o svojich skúsenostiach, ale o svojej matke, ktorá bola hlavou domény v danom prípade "porobenia". Ona sama si celý príbeh pamätá zo svojej detskej pozície, a navyše považuje "bosorku", ktorá škodila jej matke, za mŕtvu. Toto Annine refrénami opakované rozprávanie má dôležitú

¹⁵ V mojom scenári sa jej podozrenie úplne potvrdí v momente, kedy sa zraní Tomáš na pile.

¹⁶ Saada rozdeľuje príbehy porobenia, ktoré respondenti podávajú, na príkladové a stimulačné. Príkladovými príbehmi sú príbehy, ktoré nie sú rozprávané v čase prebiehajúcej magickej krízy a rozprávajú ich subjekty, ktoré samotné neboli porobené. Stimulačný príbeh je naopak rozprávaný v priebehu krízy a je rozprávaný aj "odriekavačmi".

funkciu v označení Míry za údajnú bosorku a pri jej následnom vyčlenení z komunity dediny.¹⁷

Helena najprv osud Márie len sleduje, no ako sa stupňuje nešťastie (útoky bosorky), nakoniec vstupuje do svojej role "mediátorky" medzi ňou a liečiteľkou ("odriekavačkou"). Prvá fáza teda zahŕňa jednak "odtekanie sily" Márie, no zároveň tu musí nastať jej prijatie pozície porobenej¹⁸. Tento proces je komplikovaný. Mária je silne veriaca a najprv sa snaží prijímať svoje utrpenie v symbióze s kresťanským myslením: "Boh ma skúša." Tu hrá rolu čas a intenzita, v ktorej sa utrpenie stupňuje a tiež klebety ("príkladové príbehy"), ktoré sa začínajú šíriť okolo Šarloty¹⁹. V tejto sieti slov je Helena dôležitým vláknom pre jej prijatie "porobenia". Mária sa však vo svojom trápení snaží do poslednej chvíle držať katolíckej viery, ktorá nepripúšťa, že by iná osoba mala byť vinená za osobné nešťastie iného človeka. Miluje blížneho svojho. K úplnému prijatiu svojho osudu "porobenej" sa dopracuje až po niekoľkých sedeniach s liečiteľkou, ktorá pri práci s ňou používa rôzne metódy a techniky, ktoré Máriine myslenie "preprogramujú".

Pri svojom trápení nevyhľadá ako prvú liečiteľku, ale kňaza a rieši s ním svoje prvé podozrenie z "porobenia" ako vlastný hriech. Potom, čo sa jej dejú ďalšie trápenia, sa však vracia do spovednice už takmer presvedčená o svojom osude a nemôže preto dokončiť spoveď. Uteká pred rozhrešením, lebo vie, že ani Boh ju v jej situácii nemôže pochopiť. Ak by sme mohli na bytosť Boha použiť terminológiu Saady, veta by znela: "Boh nebol chytený." No ako je na tom jeho syn Ježiš? Nemohol by byť príbeh Ježiša takisto rozprávaný v mantineloch "magickej krízy"? Zaujímavé na tom je to, že ak by sa Mária naozaj obrátila tvárou k Ježišovi, ktorý celý ten čas visel pred ňou na kríži, asi by uvidela zrkadlový obraz "bosorky" v jej príbehu. Dalo by sa teda povedať, že tu platí podobná podmienka ako pri *mimetickej kríze*, ktorú popisuje Girard. Nevedomosť. "Porobení" musia byť "nevedomí", na to aby sa kríza mohla naplniť. Oni sú totiž jej hýbatelia, údajné bosorky zostávajú "nehybné" a "míjve". Ak by

¹⁷ V druhej verzii scenáru má Anna ešte o vrstvu navyše. Nikdy síce bosorku priamo neoznačí menom, no "magická kríza" je ňou "predpovedaná" už na začiatku príbehu, kedy varuje pred "prekliatym miestom" - Federovom a drevenicou, ktorá tu stojí Šarlotu.

¹⁸ O tomto procese píše Saada podrobnejšie vo svojej knihe *Anti-Witch*, naväzujúcej na *Deadly words, witchcraft in the Bocage*.

¹⁹ V druhej verzii je proces obvinenia Šarloty postupnejší: Šarlota je spočiatkom skôr svedkom z vonkajšieho sveta, ktorý pozoruje proces "magickej krízy", prebiehajúci na Mire, no následne tým, že je s ňou spojená priateľstvom, sama upadne do podozrenia a môže tak zakúsiť na vlastnej koži, čo to znamená byť "vyčleneným", "špinavým", "bosorkou".

si "porobení", v ktoromkoľvek momente uvedomili, že "bosorky" neexistujú, "magická kríza" by sa tým skončila. No ja potrebujem drámu a preto si moja "porobená" postava nič také neuvedomí, a tým príbeh "magickej krízy" pokračuje ďalej.

Bosorka v priebehu magickej krízy

V prvej fáze magickej krízy sa predstavuje v príbehu aj Šarlota, ktorá v Svetlonoci vystupuje z pohľadu porobených nakoniec ako postava údajnej bosorky. Na druhej strane, z jej vlastného konania, ktoré ju charakterizuje divákovi, no i vo vzťahu k ďalším postavám - Helene, Mire, sestram Huntárovým, ale nakoniec i k Márii a ostatným dedinčanom Šarlota - nevystupuje tak, že by z jej správania bolo možné odčítať, že je skutočne bosorkou. Teda navonok z jej prejavov nevyplývajú vlastnosti, ktoré musí táto postava spĺňať vrámci "magickej krízy" podľa Saady. Tieto podmienené udalosti či charakteristiky "bosorky", respondenti rozprávajú opäť ako "príkladové príbehy". Keďže budem o bosorku v nasledujúcej časti rozprávať z pohľadu "magickej krízy" predstavenej Saadou a teda z pohľadu jej respondentov - "porobených", budem označenie postavy bosorky používať ako ju vidia oni a teda bez úvodzoviek.

Bosorka v príbehoch často nebola videná očitým svedkom pri činnostiach súvisiacich s mágiou, takže sa niektorá "obyčajná" činnosť či veta, ktorú povedala spätne interpretuje v súvislosti s jej škodením.

Šarlota by mala mať oproti Márii doménu (-), ktorá je označená jej menom. Táto doména sa potom môže rozširovať, ak by mala Šarlota dieťa, ktoré by od nej v budúcnosti prebralo jej magické schopnosti²⁰. Bosorka je chápaná vždy ako žiarlivá bytosť, ktorá oplýva silou, ktorú Saada nazýva ako "nadbytočnú", a ktorú investuje do toho, aby kradla "priestor" iným a rozširovala svoju doménu (Jean Favret Saada, *Deadly words, witchcraft in the Bocage*, s. 203). V prípade môjho scenáru ňou zasahuje do domény Márie a berie si silu od všetkých elementov, ktoré sú s ňou spojené.

²⁰ Šarlota v mojom príbehu však prežíva skôr vnútorný boj s tým, ako sa vyrovnáť so svojou pozíciou, kedy dieťa nikdy mať nechce a toto rozhodnutie chce dodržať. Vonkajší tlak okolia, kde ženy v jej veku "majú mať deti" vytvára na jej pozíciu tlak, no ona neustupuje, tak tvrdohlavo až sa jej z tehotenstva stáva nočná mora. Preto myslím, že svoju doménu v tomto zmysle nikdy rozširovať nebude.

Táto sila však zároveň vlastní samotnú bosorku. Bosorka je nútená v jej okovách pracovať a brať priestor ostatným, keďže akokoľvek veľký je priestor, ktorý vlastní, "sila" na svoje pôsobenie potrebuje vždy väčší. Je nenásytná. Sila bosorky "kradne" vitálny priestor ostatným, ktorí nemajú magické schopnosti, nikdy však nie inej bosorke. Bosorky svoje sily spájajú a nebojú medzi sebou.²¹ Takisto sa nezameriava na "silu odrábačov". Ich sila ju zaujíma len v prípade, že sa daný "odriekavač" postaví medzi ňu a "porobeného". Sila bosorky nemôže byť jasne definovaná, pretože prekračuje hranice viditeľnej sféry, je však vždy väčšia než sila, ktorú má jedinec bez magických schopností. Zmerať túto silu je možné len v dueli "odrábač-bosorka", ktorý prichádza až v druhej fáze magickej krízy a prípadne pokračuje do tretej fázy (ak je bosorka porazená). V tomto boji tieto dve bytosti obdarené magickými schopnosťami zápasia o zrušenie bio-ekonomického potenciálu obeť alebo bosorky (v prípade, že je odrábač úspešný). To, že bola sila bosorky zrušená, sa "dá vidieť"²² až spätne, tým, že po rituále je zranená, alebo že sa jej deje iné nešťastie (Saada 1977, s. 194-197).

Pôsobenie a sila bosorky je silnejšia keď:

a) bosorka nebola identifikovaná - nebola zaradená do systému mien, môže slobodne škodiť, pretože ju "nikto nepodozrieva".

b) žiadna "magická" sila sa nepostavila do jej cesty a nebráni jej v konaní (prúdení) od nej k obeť.

(+) priestor bosorky je vždy požičaný: Ak existuje čarodejnícka doména, je to preto, lebo jej vlastník sa vždy pokúša vyrovnať základný nedostatok odstránením konečných množstiev (+) územia z domén iných. Takže súbor jeho domény vždy zahŕňa (+) elementy. (Jean Favret Saada, 1977: 203-208)

Prečo je práve Šarlota v Svetlonoci podozrivá a neskôr obvinená z "porobenia" Márie? Komunita, do ktorej Šarlota prichádza žiť, je uzavretá a ľudia tú dodržiajú

²¹ To súvisí podľa mňa aj s tým, že respondenti Saadinho výskumu sa nezameriavajú na sledovania boja medzi bosorkami, ale na rozprávanie príbehov, ktoré opisujú boj "porobených" (a "odriekačov") s bosorkou.

²² Podľa toho ako o tom rozprávajú "tí porobení", ktorí nie sú v čase rituálu vracania zla zlu na tom istom mieste ako údajná bosorka.

určité pravidlá: sú veriaci, pravidelne chodia do kostola, a žijú všetci v Stankovanoch. Dedina leží poblíž samoty, na ktorú odchádza žiť Šarlota, do drevenice, ktorá tu ako jediná ostala z bývalej osady Federov. Toto miesto je pritom už pred jej príchodom "zakliate" a všeličo sa o ňom povráva. V prológu sledujeme, ako z drevenice odchádza stará žena, ktorá sa necháva uštipnúť páriacimi sa samcami vreteníc. Pre ľudí z dediny táto žena predstavovala bosorku. Keď sa po jej zmiznutí na jej miesto nastáhuje Šarlota, ktorú s dedinou len vzdialene spája jej otec, obyvateľom to príde podozrivé. Šarlota, ktorá prichádza z mesta, sa vrámcí dediny "nevie chovať", a tak hneď na začiatku urobí niekoľko chýb, ktoré sú neskôr interpretované vrámcí "magickej krízy" ako jej možné útoky. Najprv sa jej podarí uraziť Annu, ktorá sa ju snaží varovať.

Jediná Mária jej podáva pri zoznamovaní ruku, čo sa spätne interpretuje v dedine ako moment, kedy ju Šarlota "chytila".²³ Šarlota by sa však podľa správnosti mala dotknúť všetkých elementov, ktoré sa nachádzajú v doméne označenej jej menom. Prvé sú napadnuté zvieratá. Nikto však Šarlotu nevidel vchádzať do stajne, kde sú ustajnené kozy.²⁴ V scenári mi chýba moment, kedy sa v stajni objaví niečo, čo tam nepatrí. Do stajne pritom okrem Márie chodia najviac deti, ktoré sú v tomto zmysle výhodnými postavami, pretože takémuto úkazu neprikladajú žiaden magický význam. Zároveň by tak obe deti mohli s bosorkou prísť do prvého kontaktu (ako so žabou), ktorý môže byť nevinnou hrou, no v inom momente, ak by sa s týmto motívom ďalej pracovalo, by mohla byť žaba nájdená Máriou (žabu vníma inak ako deti – ako "niečo čo do stajne nepatrí"), môže ju schválne zraniť, aby sa tak presvedčila o tom, či je Šarlota bosorka²⁵. To zároveň znamená, že Šarlote sa v tom istom čase môže prihodiť

²³ V druhej verzii scenáru som nakoniec k tejto Saadinej podmienke pristúpila trochu inak. Tým, že Šarlota nie je od začiatku pokladaná za údajnú bosorku, ostáva síce stále hlavnou postavou príbehu, no do "magickej krízy" je ona sama postavená až na prelome druhej a tretej fázy. Je však akýmsi zaujatým pozorovateľom, ktorý sleduje jej priebeh a ocitá sa v jej epicentre aj keď o tom nevie. Tento prístup mi príde zaujímavejší, lebo cez postavu Šarloty, cez ktorej oči sledujeme postavu obvinenú z bosoráctva - Miru, vzniká napätie zo strany diváka, ktorý začína tušiť do čoho sa Šarlota svojou pozíciou "pozorovateľky" rúti. Zároveň tým, že takáto postava v príbehu existuje môžeme premýšľať nad danými situáciami nielen z pozície "tých porobených", ale aj z pozície "angažovanej antropológie" a tiež vidieť reakcie osoby obvinenej z bosoráctva, Miry, s ktorou je Šarlota v úzkom kontakte.

²⁴ Tento problém sa nakoniec prirodzene vyriešil tým, že ako prvá je obvinená z bosoráctva Mira, s ktorou Mária konzultuje zmenený zdravotný stav zvierat. Mira je tým v priamom kontakte s elementami Máriinej domény.

²⁵ V mojom príbehu nakoniec žabu zabije liečiteľka pri "čistení" domu, kde sa žaba zjaví. Po tomto útoku liečiteľky však neprichádza "adekvátna odpoveď"- nenaplní sa tu podmienka, že by tým malo byť po bosorke(mala by zomrieť, zmiznúť). Naopak, nezomrie, "berie si" Máriinho syna Ela.(stále sme v pohľade "porobených").

nehoda, pri ktorej sa zraní. Spočiatku som si vrámci tejto práce myslela, že na základe práce s motívmi, ktoré môžu diváka viesť k tomu, aby sa priklonil na stranu tých "porobených" a začal pochybovať o Šarlotinej identite. Tým by som síce naplnila dramaturgický model Saady so všetkými jeho atribútmi, no nemusí to zároveň znamenať, že sa tým zlepší dramatický potenciál, ktorý je možný z "magickej krízy" vyťažiť. Naopak, ak sú niektoré jeho zložky priebehu narušené - napríklad: Mária zraní v stajni žabu, no na druhý deň vidí Šarlotu, či Miru silnú a zdravú. Divák, ktorý očakával, že sa v ďalšej scéne stretne so zranením údajnej bosorky, namiesto toho vidí pokračujúcu zmenu u postavy Márie, ktorá sa pred ním postupne mení z dobrej katolíčky na zranené zviera, ktoré sa prejavuje agresívne. A to je dramaticky silnejšie. Inokedy však môže byť Saadina schéma dodržaná, čím sa stane viac živou. V "príkladových príbehoch" respondentov Saady sa jednotlivé fázy magickej krízy naplňujú, práve preto, že slúžia na to, aby do nej poslucháčov vtiahli, "aby boli chytení". Nevie, či mám cieľ diváka "chytiť" tiež. Myslím, že je pre mňa divák skôr v pozícii "pozorovateľ pozorovateľa" - Šarloty. Tým by som chcela dosiahnuť v divákoch spätný pocit uvedomenie, že aj on sa môže kedykoľvek stať "obetným baránkom", či naopak tým, ktorý sa cíti byť "porobeným". Dať mu tak priestor premýšľať, z odstupu, ktorý predstavuje postava Šarloty.

Už počas napadnutia, ktoré prebieha na zvieratách, sa pripravuje pôda pre ďalší útok, ktorý vidíme v postupnej zmene vzťahu Tomáša a Márie. Mení sa pritom hlavne Tomáš, ktorý začína viac piť, odmieta Máriu po fyzickej i psychickej stránke a dokonca začína byť agresívny. Nikto nevidel Šarlotu či Miru, že by sa ho niekedy dotkli, a samotný Tomáš, ak by sa niečo podobné prihodilo, by to Márii na nos nevešal. Príležitosť na takéto stretnutie by mohla poskytnúť Svätójánska noc²⁶. Stretli sa tu Tomáš so Šarlotou či s Mirou? Šarlota sa tu "zmocní" iného muža - Rada zo salašu, Mirinho milenca. Uľahla Mira s Tomášom a potrebujeme niečo také vidieť? Nie. Nech to ostane navždy tajomstvom. Ak však Tomáš takéto tajomstvo nemá, stretáva sa s bosorkinou "silou" len raz a nie v Šarlotinej podobe, ale ako so Svetlonocou²⁷. Na chvíľu sa vtedy zdá, že v

²⁶ Svätójánske noci sa dnes oslavujú síce jednoduchšie než kedysi, no stále je to pre obyvateľov príležitosť, aby sa všetci dobre opili, zatancovali si pri obrovskej Jánskej vatre, a nakoniec sa oddali aj promiskuitným radovánkam .

²⁷ Svetlonoc - démonická bytosť, ktorá sa zjavuje v noci v lesoch, keď ju človek náhodou vyvolá volaním, či pískaním. Svetlonoc vláči ľudí ako unikajúce svetielko po tých najhorších húštinách a k močaristým častiam lesa, kde sa ich potom zmocňuje a berie si ich duše. Ak sa chce človek Svetlonoci zbaviť, musí si rýchlo spomenúť na veľkonočné vajčko aj to, kto mu ho dal.

jeho postave nastal prelom a on sa pod vplyvom tohoto magického zážitku zmení. Nedodrží však ochranné opatrenia, ktoré by ho mali pred ďalším odoberaním sily uchrániť (odmietne si vziať do vrecka svätenú soľ), za to zaplatí nehodou, ktorá sa mu prihodí na píle. Ťažko sa zraní. Stále však hovoríme o pohľade tých porobených. Tak ako si Azandi vysvetľujú spadnutie prístrešku prirodzenou príčinou (prístrešok bol prežratý termity) a vnímajú túto udalosť v celistvosti magického univerza, tu tiež existuje prirodzená príčina (nehoda sa stala z nedbalosti Antona – Tomášovho kolegu z práce). V Svetlonoci však neexistuje celistvé magické univerzum, tieto dve príčiny sú od seba oddeľované. To, že je jej prisúdená magická príčina vyplýva z toho, že sa deje v návaznosti na predchádzajúce nešťastia. Sú teda v sérii nešťastí, ktoré sú jednou zo základných podmienok, ktoré musia byť splnené v diskurze "magického škodenia".

Činnosť bosorky tu nekončí a podľa "eskalačnej politiky", ktorá musí jej pôsobenie stále stupňovať, sa tento krát obráti k deťom Márie. Tomu však takisto musí predchádzať jej dotyk, alebo kontakt s nimi. Vidíme ho v scéne, kde sa Mira a Šarlota prichádzajú okúpať k jazeru Zlá voda, ktoré leží kúsok od dediny, a kam sa ľudia zo Stankovan často chodia kúpať. Tu sa odohráva zvláštna situácia, pretože na deťoch sa prejavuje celkový postoj dediny k Šarlote. Všetky deti už v tom momente "vedia", že Šarlota je bosorka, spievajú riekanku, ktorá ju za ňu označuje a na chvíľu sa zdá, akoby vo svojej hre boli tiež "porobené". Hra na naháňačku, do ktorej sa Šarlota zapája, končí tým, že Šarlota chytí malého Ela a ten sa naozaj veľmi zľakne. Tu zároveň urobí ďalší zvláštny krok smerom k svojej povesti, ktorú si akoby vôbec neuvedomuje, alebo ju berie na ľahkú váhu. Namiesto toho, aby bola zarazená správaním detí, naopak, ešte ho podporuje, rozdúcha oheň ich hry a "priznáva" v nej, že je bosorka. Jej správanie pozoruje Helena a ďalšia žena z dediny, ktoré sú tu s deťmi ako ich vychovávateľky z družiny. Jediná, ktorá sa nakoniec postaví na jej obranu, potom čo sa situácia vyhrotí, je Mira, ktorá nie je "chytená" do siete slov, ktoré sa šíria dedinou.²⁸ A tie sa šíria neúprosne ďalej. Šarlota napriek tomu naďalej koná tak, akoby sa nič

²⁸ V druhej verzii scenáru je táto scéna využitá pre obe postavy - Miru aj Šarlotu v rámci ich postavenia v "magickej kríze", no keďže som Šarlotin vývoj postavy postavila na jej pozícii pozorovateľky, Mira je "tá agresívna". Zámenou pozície postáv v tejto scéne, Mira upevňuje svoju pozíciu údajnej bosorky - je to ďalší z jej útokov, kde sa dotkne Ela, ktorý neskôr zmizne. Šarlota je síce len pozorovateľom, no je tu prítomná a prichádza i odchádza z obrazu s Mirou ako jej priateľka. Ako vieme – bosorky svoje sily spájajú – a tento moment, kde Šarlota stojí pri Mire je jedným z dôležitých bodov budovania jej reputácie ako ďalšej bosorky.

nedialo, čo je pre postihnutých ľudí tiež znakom jej pasívnej agresie, či až neohrozenosti jej sily²⁹. Sila bosoriek v "magickej kríze" má vždy väčšiu moc pokiaľ nebola identifikovaná, nikto ju nepodozrieva a môže slobodne škodiť. Zatiaľ sa jej nikto nepostavil do cesty. Kedy začína Šarlota prvý krát cítiť, že to nie je hra? Rozhodne by to nebola nehoda, ktorá sa jej prihodí, po tom, čo Mária napadne v stajni žabu. Šarlota by nikdy tieto dve situácie nespájala, lebo patrí stále do skupiny "neveriacich". Prvým momentom uvedomenia si svojej situácie je pre ňu útok na jej zdomácneného vtáka - Zmoka³⁰. Šarlota teda vstupuje do "magickej krízy" ako nová údajná bosorka, keďže bola v úzkom kontakte s Mirou. Mira, tak ako údajná stará bosorka mizne³¹ a nahrádza ju Šarlota. Mira je v príbehu braná ako potomok starej čarodejnice. V nasledujúcej kapitole sa teda pozrieme ako vyzerajú osudy takých potomkov v podaní respondentov Saady.

Osudy potomkov bosoriek

Saada vo svojom terénnom výskume v jednej kapitole knihy *Smrtiace slová, čarodejníctvo v Bocage*, vysledovala tri možné osudy týchto potomkov. Treba ešte dodať, že ak je Mira potomkom starej bosorky, znamenalo by to, že je s ňou prepojená, tak ako je to aj u rodiny "porobených" v jednej doméne, ktorá je určená menom starej bosorky - Otyly (Saada 1977, s.131-133).

Prvý z osudov potomkov bosoriek počíta so záujmom, až fascináciou dieťaťa, ktoré číta čarodejné knihy a učí sa remeslu bosorky, podobne ako je to napríklad v prípade Žítkovských bohýň, kde sa tieto vedomosti tiež prenášajú z generácie na generáciu. Absolútnym pravidlom je pritom to, že bosorky držia spolu, nevládne medzi nimi nepriateľstvo. To zvyšuje silu prevádzanú na

²⁹ V druhej verzii nie je Šarlota až tak nečinná. Postupne sa začína ponárať do fenoménu "bosoráctva", v podstate z osobného záujmu, ktorý odhaľuje jej osobné strachy a pochybnosti o sebe samej. Koná, napriek tomu, že si myslí, že vedomo, vlastne nevedomo proti sebe: necháva si poslať knihy o problematike bosoráctva, stretne sa s liečiteľkou a neskôr, keď už je sama podozrivá sa dokonca pokúsi kvoli očiste Mirinej reputácie o kontakt s Máriou. Všetky jej dobré úmysly sú však Máriou brané úplne opačne - ako provokácia, či dokonca útoky. Mária na ne reaguje podľa inštrukcií liečiteľky agresívne - stavia sa do pozície sily.

³⁰ V druhej verzii nastáva moment jej uvedomenia skôr - keď sa pokúsi skontaktovať s Máriou a tá ju vyženie. Situácia so Zmocom, vtákom, ktorého jej priniesla na drevenicu Mira, a ktorý sa tu udomácnil, nastáva až v momente, kedy ostáva v "magickej kríze" opustená. Mira odchádza a pozornosť liečiteľky, ktorá vždy ponecháva možnosť pôsobenia viacerých bosoriek, sa presunie celá na ňu. Keďže po tejto scéne sa ďalšie situácie so Šarlotou dejú ako jej sny, nie je jasné, či i táto situácia nemohla byť len výplodom jej fantázie, jedným zo strachov.

³¹ Mira sa rozhodne odísť z dediny, kde už "nemá miesto". Podobne sa zachovali i niektoré "údajné bosorky" v príbehoch respondentov Saady.

potomka v "solidárnom priestore", do ktorého patrí. Takéto usporiadanie Saada nazýva: **Aký otec taký syn** (v prípade Svetlonoci by sme mohli použiť skôr: **Aká matka taká Katka**). Ak teda máme otca a syna, ich sila je minimálne dvojnásobná, a utvára tak minimálne dva priestory "tých porobených".

Ďalším možným osudom dieťaťa bosorky/bosoráka môže byť to, že sa vôbec nezaujíma o bosorácku náuku a knihy, môže byť nevinný vo svojich úmysloch voči ľuďom okolo seba... No to, že sa nezaujíma o svoj pôvod, "solidárny priestor" a teda v tomto prípade "bosorácky priestor", ešte neznamená, že sa "on" nezaujíma o neho. To znamená, že akokoľvek nevedomý je taký potomok údajnej bosorky, či akokoľvek nechce ublížiť, stále pochádza z tohto priestoru, ktorý, ako je zmienené vyššie, je definovaný hlavou rodiny a menom. Preto je takýto človek vnímaný s opatrnosťou a ako potencionálne nebezpečný. "Porobení" sa pred týmto potomkom tak či tak musia chrániť. Niekedy sa totiž stáva, že sila hlavnej "bosorky/bosoráka", "tečie" práve cez takéhoto potomka, bez toho, aby si to on sám uvedomoval. Zároveň, takýto nevedomý potomok "bosorky" sa často stáva obeťou "odriekávača", ktorý aj keď nemusí byť dosť silný na to, aby odstránil hlavnú "bosorku/bosoráka", môže byť dosť silný na to, aby zničil túto "postrannú silu". Takýto nevedomý potomok nie je chránený ničím iným než samotným pôvodom/priestorom, z ktorého pochádza. Sám však neovláda mágiu. Takéto usporiadanie Saada nazýva **Nevedomý vodič**.

Tretím možným osudom je vzburá potomka čarodejnice, ktorý sa pokúsi zničiť čarodejné knihy (alebo inak siahne na moc bosorky) za jej života. Následkom takého jednanja môže byť na jednej strane "urieknutie" bosorkou, čo vyčlení potomka z rodiny, alebo "solidárneho kruhu". Bosorka tým pritom nič nestráca, pretože vtedy čerpá do svojho "bosoráckeho priestoru" vitálnu silu z "ne-príbuzného". Druhou možnosťou je, že je tento rebel použitý ako vodič záujmov bosorky, ako nástroj ich pomsty, alebo ako nástroj záujmov "solidárneho priestoru". Takýto rebel sa ocitá vo veľmi bezbrannej pozícii, keďže neovláda mágiu, nečítal bosorácke knihy, a jeho vitálna sila nestačí na to aby prekonal bosorácku silu svojej rodiny. Takisto však neprichádza príliš do úvahy, že by mohol požiadať o pomoc miestneho "odrábača", keďže ako sme povedali potomkovia bosoriek, hoci ich samotné bosorky vyčlenia zo svojho priestoru, alebo samotní potomkovia odmietnu k nim patriť, nemôžu svoj pôvod úplne zaprieť, podobne ako je ťažké postaviť sa genetickým predpokladom, ktoré sa

jednoducho dedia. Tým sa teda aj pre "odrábača" stávajú veľmi nebezpečným vodičom bosoráckej sily, tým viac, že ho ona vyčlenila zo svojho vlastného druhu. Tento osud nazýva Saada **Rebelantským vodičom**. Obvykle sa takáto vzbura končí tragicky - smrťou danej osoby (Saada 1977, s.131-133).

Pokiaľ by sme pripustili, že v príbehu Svetlonoci bosorka odchádza do lesa a prenecháva svoje miesto svojmu potomkovi, aký z možných osudov ju tu čaká z pohľadu "porobených"? V prvej verzii scenáru bola od začiatku podozrivou z bosoráctva Šarlota a postupne do neho upadla Mira. V druhej verzii ako som už vyššie spomenula, je v podozrení Mira a to, ako môžeme vycítiť, následkom dedinských klebiet, ktoré pri tom zohrávajú podstatnú rolu, už pred Šarlotiným príchodom. Mira, podľa toho, čo som písala vyššie, je s údajnou starou bosorkou spojená pokrvným putom - je jej vnučka. Svoj osud, vzhľadom na pohľad "porobených", ktorých predstavuje Anna a neskôr aj Mária, odmieta. Neverí tomu, že existujú bosorky a bytostne nenávidí klebety. Voči Mire sa zo strany "porobených" prejavuje najprv opatrnosť, kvôli jej pokrvnému putu a tiež kvôli nešťastiam, ktoré sa okolo nej prihodili v minulosti (je sirota). Neskôr, keď sa objavuje ďalšie sériové nešťastie v prítomnosti, je sama obvinená a spoločnosťou v Stankovanoch vyčlenená, čo ju pritiahne k miestu odkiaľ odišla údajná stará bosorka. Keďže toto miesto je pokladané "porobenými" za prekliatie, Mira tým v nich posilní ich vieru, že naozaj ide o bosorku. Mira je zo svojej pozície, ak by sme pripustili Saadin model, najprv Nevedomým vodičom, no neskôr je označovaná ako vedomý škodca, teda Aká matka, taká Katka. No na mieste, kam sa uchýli pred svojím vyčlenením Mira, žije aj Šarlota. Tá nie je s bývalou údajnou bosorkou prepojená rodinným putom, no napriek tomu je už na začiatku varovaná Annou, že miesto je prekliatie. Keď potom postupne Mira upadá do väčšieho a väčšieho podozrenia, a Šarlota je nakoniec jej jedinou priateľkou, nutne sa stáva podozrivou i ona sama. Šarlota je v očiach "porobených" najprv niečím, ako spolupracovníčkou, no neskôr, keď Mira odchádza, je tou hlavnou bosorkou ona sama. Tu by som sa však na chvíľu zastavila, pretože situácia sa tu čo sa týka psychológie postavy obvinenej, teda Šarloty, komplikuje viac než u Miry. Kým Mira je vo svojej pozícii pevná - až do konca príbehu vystupuje ako neveriaca, Šarlotin postoj nie je taký jednoznačný. Kým Mira o bosoráctve nechce nič vedieť, čo je jedným z prejavov Nevedomého vodiča, Šarlota vedieť chce. Začína sa problematike viac venovať, štúdiom i tým, že sa snaží kontaktovať s tými "porobenými" a tiež liečiteľkou. Po tom, čo Mira odchádza

skúsiť život v meste, Šarlota vplyvom samoty a ponorením sa do fenoménu "magického škodenia", ktorý prebieha priamo pred ňou, upadá do stavu, ktorý môže byť vnímaný ako istá paranoja a strach. Ten sa prejavuje v jej predstavách ako "odtekanie sily", ktoré nastáva u postavy bosorky, v momente kedy je zlo obrátené proti nej samej. V prípade Šarloty sa premieta a mieša s jej vlastnými strachmi, ktoré si tu v samote prišla vyriešiť: strach o seba samú, tlak spoločnosti na to aby sa zaradila a ako iné ženy po tridsiatke založila rodinu, či pocit viny, že sa v živote stratila, a že život ako taký nedáva veľký zmysel. To čo sa deje Šarlote "následkom" rituálu "vrátenia zla zlu" v druhej verzii sa preto odohraje ako snová scéna, nie reálna udalosť a súvisí viac s jej podvedomím vykoreniením, kde sa ako "bosorka" možno cítila už v meste, len v inom zmysle. Teraz ten pocit zažíva nanovo a inak. V pevnom zovretí dedinského prostredia a drsnej prírody. Ani sem nepatrí. A tak nakoniec odchádza. Porobení tak dosahujú čo chceli, no víťazom tu nieje žiadna zo strán, čo je zásadné porušenie "magickej krízy", ktoré podľa mňa vlastne reflektuje Saadin des z toho, keď popisuje ako si nikdy nedokázala zvyknúť na krutosť príbehov, ktoré jej respondenti rozprávali. Radosť z utrpenia druhého je na strane tých "porobených" na celom procese "magickej krízy" i pre mňa asi to najviac strašidelné v téme bosoráctva.

Čo je však vlastne to "bosoráctvo"? Súhlasím so Saadou, keď vraví, že ide najmä o hlbší komunikačný problém. Hlbší ho nazývam preto, že ak by sme sa vrátili späť k začiatkom mojej práce, súvisí vlastne veľmi s kognitívnymi procesmi, ktoré sa nedejú na vedomej úrovni. Inak by predsa v Máriinom prípade nemohol nastať jej obrat od katolíckej viery k magickým predstavám a praktikám. V spomínanej mimetickej kríze by sa isto tiež dali nájsť kognitívne procesy, ktoré sa spúšťajú v človeku na základe závidosti a vyplývajú pravdepodobne z evolučného vývoja, kedy ten ktorému sa darilo bol silnejším jedincom a ten, ktorému nie, slabším. Následkom toho mohli potom vrámci obrany byť spustené mechanizmy, ktoré nás postupne doviedli k hľadaniu vinníka za naše vlastné nešťastie ("obetného baránka"). Tak isto by sa pravdepodobne dala skúmať aj "magická kríza", ktorú popisuje Saada, kde tiež ide o vyrovnávanie negatívnych a pozitívnych znamienok sily. To ma sčasti utešuje, lebo tieto výskumy nás môžu priblížiť viac k porozumeniu týchto mechanizmov a v skutočnom svete zabrániť ďalšiemu šíreniu honov na čarodejnice, ktoré sa deje i práve v tomto momente, kedy si čitateľ číta túto prácu. Nerovnováha je potom vyrovnávaná uskutočnením rituálu, ktorý som podrobnejšie popísala v kapitole o

znečistení. Pre mňa ako autorku scenáru, podobne ako pre Saadu a tiež pre hlavnú postavu Šarlotu je dôležité, či je možné pocítiť na vlastnej koži vplyv "magickej krízy", ktorú popisuje Saada, napriek tomu, že je tým "neveriacim", či "nie je chytený". Myslím, že to možné je, ak ju vnímame len ako akési zrkadlo či symbolický model pre bežné situácie, s ktorými sme sa v živote stretli. Ten zahŕňa náš vlastný boj s tým, čo považujeme za zlo, ktoré sa deje nám či našim blízkym, niekedy až nevysvetliteľne. Je v ňom prítomný strach, niekedy závisť (či už naša, alebo namierená proti nám), pocit, že sme zrazu slabí či na dne, či naopak triumfálny pocit víťazstva. Komunikácia, s ktorou sa každodenne potýkame, ak žijeme v spoločnosti, tlak, ktorý je na nás vyvíjaný nielen konkrétnymi ľuďmi, ale aj rôznymi šikovnými nástrojmi od médií či iných orgánov, ktoré má náš politický systém k dispozícii, sa tieto pocity vyostrujú tak, že si dokážem predstaviť, že sa môže kedykoľvek každý z nás ocitnúť v pozíciách postáv z môjho scenáru.

Druhá fáza - Vzopretie sa

Mária teda vyhladá liečiteľku. Liečiteľka je veľmi dôležitou postavou, ktorá nezvyčajne oproti "príkladovým príbehom" vstupuje do deja skoro na konci príbehu. Prvá fáza, v ktorej sa odohráva proces odoberania sily v Svetlonoci zaberá najväčší časový úsek. V tomto zmysle je druhá fáza vlastne peripetiou príbehu, po ktorej nastáva zvláštna katarzia Márie. Zvláštna preto, že jej sériové nešťastie sa síce skončí, no ona sama, akoby ostala medzi životom a smrťou. Viera v to, že v tretej fáze Šarlota zmizne, odchádza či umiera je však pre ňu po tom všetkom zadostúčením.³²

No vráťme sa k druhej fáze a jej dôležitej figúre - liečiteľke ("odriekavačke"). Pred tým, než som objavila Jean-Favret Saadu a jej ojedinelý prístup k práci v teréne, ktorý je ňou následne analyzovaný v poslednej kapitole *Anti-Witch*³³, videla som v liečiteľke len dosť jednoduchú postavu. V "príkladových príbehoch", ktoré boli zozbierané napríklad aj Tatianou Bužekovou, totiž "odrábači" vystupujú ako postavy, za ktorými sa "porobená" osoba vyberie nájsť pomoc. Dostane ju v podobe rituálu, ktorý má na bosorku okamžitý účinok

³² V druhej verzii scenáru som od takýchto radikálnych osudov postáv v realite trochu ustúpila. Sny ich pre mňa zastupujú dostatočne, tým, že hovoria o tom čo na podvedomej úrovni prebieha v postavách (pocit ohrozenia, neistoty, viny, strach zo smrti).

³³ K tejto metóde sa vrátim neskôr

V tom istom čase, ako sa uskutoční, je "bosorka" zranená či zneškodnená, jej sila je jej odobraná, a ocitá sa v sérii nešťastí veľmi podobným spôsobom ako predtým "porobená" osoba, ktorá podobne môže končiť až jej smrťou. Tak tomu bolo aj v prvej verzii môjho scenáru s osudom Šarloty. Potom, čo som si prečítala zhrnutie Saadinej práce z terénu v Anti-Witch, nachádzam v postave "odrábačky" - mojej liečiteľky - väčší potenciál. Kým pristúpime k jej vývoju vo vzťahu k Márii, povedzme si opäť základné podmienky, ktoré platia vrámci tejto postavy v Saadinej "magickej kríze" nezávisle od jej prístupu k "liečeniu" ("odrábaniu"). Opäť hovoríme z pohľadu "porobených".

Tak ako "porobení" a "bosorka", aj liečiteľka má svoju doménu, označenú jej menom. V tejto doméne má liečiteľka vždy dostatok sily a ak chce viac, dosahuje to cestami, ktoré nemajú nič spoločné s mágiou. Tak ako napríklad Žitkovské bohyne, väčšinou vykonáva popri svojej "liečiteľskej praxi" aj inú "normálnu" prácu.

No existujú aj liečitelia, konkrétne môžem hovoriť o mojej tete liečiteľke,³⁴ ktorí sa živia len svojou praxou v liečení. Liečiteľka je tiež narozdiel od bosorky sociálne dobre zaradená v spoločnosti. Jej doména sa teda označuje znamienkom (+). Liečiteľka, podobne ako bosorka, oplýva "nadbytočnou silou", ktorú však využíva k tomu, aby navrátila ukradnutú silu tým "porobeným". To znamená, že "odrábač" zasahuje do domény bosorky, ale sila, ktorú v nej získa, neprechádza do jeho domény, ale je navrátená "porobenému". Liečiteľ teda spája svoju silu so silami "porobených", podobne ako bosorky spájajú svoje sily medzi sebou, nenapáda iných "porobených" ani iných "odrábačov"³⁵.

V "magickej kríze" má liečiteľka jedinú a jasnú funkciu - oddeliť bosorku od "porobeného" a jeho domény, tak aby sa do nej viac nemohla "bosorka" nabúrať. To je možné len potvrdením jej sily, ak je sila bosorky väčšia, "odrábač" buď ustúpi (vyhlási, že mu na túto "bosorku" sily nestačia, a v tom momente na neho "bosorka" prestáva útočiť), alebo je úplne odstránený (zomiera). Ak je pokus úspešný, "porobený" naberá späť svoju silu a bosorka slabne, pričom "odrábač" ostáva v nezmenenom stave (Saada 1977, s.206-215).

Pri tvorbe mojej postavy liečiteľky som v prvej verzii vychádzala najmä z terénneho výskumu Tatiány Bužekovej, ktorá zozbierala informácie o praxi

³⁴ má svoju prax v dedine Podkozince, na Slovensku

³⁵ Saada však v knihe *Deadly words, witchcraft in the Bocage* opisuje prípad, kedy jedna "odriekavačka" obvinila inú z toho, že je bosorka. Táto situácia vyplynula z konkurenčného boja.

“odrábačov”, ktorí patrili práve do kategórie, kde má ich konanie okamžitý účinok (ako napr. uvariť odvar z čistca a vykúpať v ňom človeka, kde sa zistí porobenie, a kúpeľ tiež môže pomôcť “očistiť” od porobenia), alebo zahŕňa všeobecne známe preventívne ochranné prostriedky: použitie svätenej soli, nosenie amuletu sv. Benedikta, či červenej šnúrky, ako aj niektoré rady ako sa chovať v prítomnosti bosorky (vyhýbať sa fyzickému kontaktu, nenechať ju aby mala posledné slová...).

V Anti-Witch Saada odhaľuje aj úplne inú tvár “odrábača”, spôsobom, aký som v žiadnej inej antropologickej literatúre nestretla. Je to v podstate pozícia psychoterapeuta. V istom momente svojho výskumu v Bocage Saada sama vyhladá túto ženu, v podstate ako “porobená” a neskôr je tiež prítomná na mnohých sedeniach iných klientov tejto odrábačky³⁶, ktoré si nahráva na magnetofón. Z nich potom urobí analýzu celého procesu “liečby porobených”. Liečbu dávam do úvodzoviek preto, že samotní “porobení” takto procedúru nevnímajú. Zdá sa mi, že tak ako v príbehu Svetlonoci uvažujem o troj-aktovom postupe a pravidlách, ktoré je treba dodržať na stavbu “magickej krízy”, táto jej fáza, kde na scénu prichádza liečiteľka má v sebe rovnako silný dramatický potenciál, ktorý stojí akoby “oproti” prvej fáze a rozširuje celú “magickú krízu” smerom do vnútra. Rozmýšľam o použití tohto vývoja vzťahu liečiteľ - porobená Mária aj preto, že by sa tak jej pôsobenie neobmedzovalo iba na akési “konanie zhora”, kde to skoro pripomína zásah “deus ex machina”. Ak by som však takýto postup využila, znamenalo by to, že by liečiteľka musela v príbehu figurovať skôr, inak by sa film roztiahol do nekonečného rozmeru. Ako by teda takýto proces liečby vyzeral? Budem ho vzťahovať k môjmu príbehu, aby som dokázala posúdiť jeho funkčnosť.

Mária prvý krát navštívi liečiteľku po tom, čo jej umiera koza a Tomášove zlé správanie voči nej sa stále stupňuje. Urobí tak na popud Heleny, ktorá o žene vie. Tu by malo prebehnúť určenie diagnózy, keďže liečiteľka musí najprv zistiť, či naozaj ide o “porobenie”. Veľmi podobne prebiehajú prvé terapeutické sedenia, kde psychoterapeut zisťuje anamnézu svojho klienta formou rozhovoru. Liečiteľka by sa mala Márie spýtať, kedy sa jej problém začal, ako dlho jej situácia trvá a v akom je momentálne stave. Ak sa potvrdí podozrenie, že v Máriinom prípade ide o činnosť bosorky, liečiteľka následne musí zistiť, koľko bosoriek je zapojených, od kedy ju “obrába” a tiež aké sú jej (ich) motívy. Následne sa musí liečiteľka

³⁶ Jej anonymita je chránená menom Madame Flora, ako ju vo svojich dielach označuje Saada

vybrať s Máriou "do terénu", to znamená musí skontrolovať priestor, v ktorom Mária žije. Prechádza od záhrady, cez stajňu a všetky miestnosti domu a meria silu bosorky. Túto prehliadku sprevádzajú jej fyzické prejavy pocitov, ktoré sa vyznačujú nevoľnosťou, prehýbaním či skrútením tela, a dopĺňajú ich slová až výkriky: "Ah! Bosorka! Nevieť či mám silu...", či "Ste úplne obklopená!", "Koľko ich tu je?! Nie, to nemôže byť jedna." , "Je príliš silná..."

Potom, čo je takto liečiteľkou zmapovaná situácia, mala by sa od Márie dozvedieť všetko, analyzovať s ňou do hĺbky každé nešťastie od začiatku sériových udalostí, pri ktorých mohla byť "bosorka" prítomná. Ku každej takejto udalosti Mária zhrnie, s kým sa vtedy stretla. "Bosorka" musí byť niekde v okruhu Márie. Je dôležité, s kým si podala ruku, s kým sa pozdravila, s kým nejak inak prišla do kontaktu a či si pritom všimla niečo zvláštne. Z okruhu podozrivých je väčšinou vylúčená najbližšia rodina, keďže tá sa vníma ako celistvá jednotka. Nepripustní sú aj ľudia, ktorí nemali priamy kontakt s rodinou "porobenej" - nikdy sa jej "nedotkli", a napokon aj tí, ktorých Mária už dlhú dobu nevidela, keďže bosorka je vždy nablízku a potrebuje škodiť často (niekedy každodenne). Tento proces by sa dal nazvať akýmsi mapovaním sociálnych vzťahov Márie, kde tak ona sama aktívne nachádza nové spojenia, ktoré si predtým nemusela uvedomovať, či pripúšťať. No označenie bosorky samozrejme nie je len jej práca - liečiteľka tu funguje ako sprievodca, ktorý ju v týchto spojeniach orientuje určitým smerom, ktorý nakoniec vyčlení jednu, prípadne dve bosorky. V druhej verzii scenáru som naozaj doplnila stretnutia Márie a liečiteľky, kde sa vidíme ich vzťah v určitom vývoji. Na začiatku Mária prichádza za touto ženou s neistotou, či vôbec urobila dobre, že ju vyhládala (opäť veľmi podobná situácia pacienta a psychoterapeuta). Neukazujem podrobne každé ich stretnutie, ani neduplikujem Máriiným rozprávaním udalosti, ktoré sa stali, alebo priebežne dejú (opäť to pripomína priebeh terapeutických sedení, kde klient rozpráva terapeutovi, pokiaľ sa bavíme o analytických typoch terapie, v kognitívno-behaviorálnej terapii by klient hovoril väčšinou o súčasnosti). Myslím, že by to neprospievalo dramatickému potenciálu príbehu. Zo Saady som sa však inšpirovala atmosférou sedení a ich zvláštnym priebehom, kde je liečiteľka vždy v pozícii dirigenta situácie a pritom sa dopredu sama chráni tým, že vyhlási, že nevie či bude na "bosorku/bosorky" dosť silná. Z kognitívno-behaviorálnej terapie si pritom berie ochranné opatrenia, ktoré predpisuje Márii, pričom ju tým stavia do aktívnej role - Mária sa má modliť ochranné modlitby, sama má do nich

doplniť meno, ktoré označuje jej bosorku, to ona má za úlohu dať Tomášovi vrecúško svätenej soli... Následne potom pristupuje k zmene pozície Márie aj voči sebe samej. Cez výklad tarotových kariet postupne nasmeruje symbolickými obrazmi, ktoré spôsobujú rytmom vykladania akým sa človeku mihajú obrazy pred očami a tiež hlasom, ktorý ich interpretuje len istými spôsobmi, ktoré vyhovujú liečiteľke, stav kedy si ani Saada nebola schopná po stretnutí spomenúť, čo jej liečiteľka vravela či na iné detaily stretnutia. Môžeme ho teda pokladať za stav podobný hypnóze, cez ktorú ako vieme je možné dosahovať podobne ako pri neurolingvistickom programovaní zmeny v podvedomí, ktoré potom vplývajú na vonkajšie zmeny správania. Opäť sa tu v podstate vraciame k Bužekovej kognitívnomu prístupu, kde sa pri výkladoch kariet liečiteľkou využíva (či už vedome alebo nevedome) Sperberov *kognitívny princíp rovnováhy*. S klientom sa pracuje tak, aby sa v jeho kognitívnom systéme spúšťalo čo najviac odvodzovacích systémov s čo najmenším kognitívnym úsilím.

Dôležité na tom však je, že vzťah Márie a liečiteľky sa vyvíja, opäť, veľmi podobne, ako sa to deje v terapii. Rovnako ako tam sa totiž "klient" a "lekár" cez opakujúce sa stretnutia a rozhovory k sebe postupne približujú. Mária musí povedať všetko, znovu prechádzať traumatickými udalosťami a najprísnejšie stráženými tajomstvami, o ktorých by takto nehovorila ani s Helenou, ktorá je jej blízkou priateľkou.³⁷ V momente, keď si bude liečiteľka úplne istá, že tu v Máriinom prípade ide o "bosorku" a "zmerá" jej silu, navrhne Márii, že sa môže pokúsiť odvrátiť "porobenie". V Máriinom prípade sa útoky "bosorky" stupňujú v priebehu toho, ako sa začína stretávať s liečiteľkou. Vysvetlí Márii, že ak nezaberú preventívne opatrenia, ako je spomínaná soľ či amulety, budú musieť pristúpiť k rituálu "vrátenia zla zlu". Pristúpiť k tomuto kroku pre "porobených" väčšinou nie je jednoduché. Keď Mária prichádza k liečiteľke, ešte stále nie úplne presvedčená o tom, že jej naozaj chce niekto uškodiť. Je katolíčka, ktorá úprimne verí, že je dobrá a neškodná, a tak nemôže pochopiť, prečo by práve jej niekto chcel škodiť. Mária si tiež najprv nie je istá, či chce na seba zobrať zodpovednosť za spustenie nového "magického útoku", ktorý môže viesť k ďalším nešťastiam na opačnej strane (Miry, Šarloty). Potrebuje čas. No po tom, čo sa zraní Tomáš a následne zmiznú jej deti, z ktorých sa nájde len jedno, sa už rozhodnutá vracia

³⁷ Tieto rozhovory síce nevidíme, ale myslím, že sa snažím o to, aby bolo jasné, že medzi každým stretnutím, ktoré vidíme prebehlo niekoľko, ktoré sme nevideli a pri ktorých sa vzťah liečiteľky a Márie posunul.

za liečiteľkou. "Odrábanie" teda naozaj začína až v momente, keď liečiteľka získa jej plnú dôveru a to i s pomocou vonkajších faktorov (nešťastných udalostí). Proces "odrábania" však nespočíva len v samotnom boji liečiteľky s bosorkou, kedy sa uvarí srdce býka, liečiteľka sa dostáva do tranzu, v ktorom bojuje s bosorkou, teda jej symbolickým, či rituálnom jednaní. Keďže "urieknutie" Márie spočíva najmä v "odsávaní" jej sily, liečiteľka musí Márii túto silu navrátiť v psychoterapeutickom zmysle. Táto technika je z terapeutického hľadiska dosť zaujímavá. Ide v nej o to obrátiť Máriu k temnej strane zla, v podstate do pozície, ktorú zastáva bosorka. No liečiteľka nemôže z ničoho nič poradiť veriacej katolíčke: "buď rovnako zlá ako bosorka!". Mária by to nikdy neprijala. Preto na to musí ísť liečiteľka okľukou - klamom. Jednou z "terapeutických metód" je pritom použitie spomínaného výkladu kariet, pričom sa používajú klasické hracie karty (žolíkové) v kombinácii s tarotovými kartami. Saada počas svojho výskumu zozbierala dostatočný materiál, v ktorom spätne analyzovala tieto výklady a našla v nich opakujúce sa princípy postavené na protikladných obrazoch boja zla a dobra, kde zlo predstavuje "bosorka" a dobro "porobený". Dôležitú rolu v nich zohrávajú farby: červená a čierna. Tu myslím, že by opäť bolo zaujímavé, keby sa na takýto proces "terapie" pozreli kognitívni vedci. Je možné, že niektoré obrazy v spojení s farbami v nás spúšťajú určité mechanizmy, ktoré tak symbolicky pôsobia na to, ako cez ne vnímame to, čo sa potom deje v realite. No zlo má zároveň silu, kým dobro ju postráda. Preto sa následne objavujú karty kde je zlo dobrom ničené, no stále musí byť vnímané ako dobro. Je tomu tak napriek tomu, že často koná rovnako ako zlo. Kartami liečiteľka môže reflektovať celú Máriinu situáciu od minulosti po budúcnosť a zahrnúť v nich všetky elementy jej domény, realitu, ale aj fikčné svety, no najdôležitejším aspektom je pri výklade práve vytvorenie mostu medzi sférou zla a Máriou ako postavou "porobená". Saada túto techniku nazýva "pojítka násilia". Dôležité sú pritom dve farby kariet: červená, ktorá symbolizuje ľahkosť, dobrotu, "porobenie" a čierna, ktorá naopak predstavuje tmavú, zlú sféru, čarodejnicu.

Pri výklade sa "odriekavačka" správa tak, že zodpovednosť prenáša na Máriu. Ona má v rukách rezanie balíčku, aj výber kariet. Karty vždy hovoria "za" liečiteľkou. V oboch typoch kariet vyberá vždy liečiteľka tie, ktoré môžu nejakým spôsobom reprezentovať vzťah čarodejnice a "porobeného". V prípade tarotových kariet, ktorých je dokopy 156, tak liečiteľka vyberá len približne tretinu, ktorých obrázky zobrazujú smrť, pohrdanie, otravu, väzenie, únos, vojnu (mytologických

postáv), alebo zázrak, teda tie karty, ktoré živia túžbu po nenávisti, násilí, "sile", a smrti čarodejnice. Taroty majú veľmi zložité obrázky, no liečiteľka ich interpretáciu redukuje len na doslovné figurálne prvky, ktorými potrebuje dostať porobeného k "výzve zla"(dodržuje teda opäť kognitívny princíp rovnováhy). Liečiteľka vytvorí postupne nad Máriou pomocou vizuálnych obrazov a ich výkladov celoplošne sa vznášajúcu hrozbu. Dôležitou technikou je pritom rýchlosť a rytmus, akým sa obrazy mihajú pred očami a hlas, ktorý Máriu výkladom neustále sprevádza.

Okrem práce s nevedomím potom liečiteľka pristupuje aj k metódam, ktoré zase podľa mojich skúseností majú korene už spomínanej klasickej kognitívno-behaviorálnej terapie. Mária tým zodpovedá za spustenie "smrteľnej sekvencie", ktorú majú modlitby či rituál vyvolať. Modlitby musí Mária každý deň opakovať ráno, na obed a večer. Okrem toho sú samozrejmosťou všetky ochranné opatrenia, postavenie bariér, ktoré "uzamknú" Máriinu doménu voči pôsobeniu "bosorky" a to ako vonkajšie tak vnútorné. Tými vonkajšími je myslené napríklad zamykanie domu (čo na dedinách nie je bežné), a tiež obmedzenie akéhokoľvek fyzického kontaktu s bosorkou. Nasleduje sada behaviorálnych rád, ako sa k nej správať pri stretnutí, ako ostať silný v pohľade, v odpovediach... Liečiteľka pripraví Máriu na všetky možné varianty stretnutí s bosorkou a nástrah. Tento behaviorálny nácvik jej bude slúžiť, ako presný návod správania sa voči údajnej bosorky. Takéto "predpísané správanie" sa objavuje v Svetlonoci v obraze, keď sa Šarlota pokúsi nadviazať kontakt s Máriou, po tom, čo vie že Mira bola z dediny vyčlenená. To už na Máriiných pleciach leží Tomáš i zmiznuté deti, z ktorých sa jej vrátil len jeden syn. Mária vtedy už nepochybuje o Mire ako bosorky a Šarlotu pokladá za jej kolaborantku, preto využíva všetky behaviorálne techniky, ktoré ju naučila liečiteľka - zostať od bosorky v dostatočnej vzdialenosti, nepustiť ju dnu, vyhnať ju, nikdy jej neuhnúť v pohľade, nikdy ju nenechať dopovedať ako poslednú. Myslím, že tieto opakujúce sa pravidla, ktoré sa nevyskytujú len u respondentov Saady, ale aj Bužekovej majú tiež kognitívne príčiny. Uhnúť zrakom ešte v dobách, kedy ľudia medzi sebou bojovali o prežitie mohlo byť preda jednému z jedincov osudné. Nechať ho, aby si posledný kúsok sústa vzal ten druhý, rovnako nepustiť dnu "infikovaného človeka", bolo vnímané ako prevencia. Z hľadiska vzkriesenia sebavedomia, istoty a sily sú teda tieto liečiteľkine rady Márii zjavne postavené na

kognitívno-behaviorálnom terapeutickom prístupe, ktorý sa vždy snaží nájsť akýsi stavebný kameň, o ktorý sa klient môže oprieť v kritických situáciách.

Tretia fáza - obrátenie

Táto fáza sa dotýka najmä vývoja postavy Šarloty, no i Márie. Po tom, čo je liečiteľkou uskutočnený rituál "vrátenia zla zlu", musí Mária naďalej dodržiavať ochranné opatrenia "predpísané" liečiteľkou, inak by mohlo byť pôsobenie rituálu neúčinné. Často je nedodržanie týchto úkonov uvádzané ako príčina zlyhania procedúry "odriekania". Mária by mala zároveň bedlivo sledovať svoj stav domény, ktorý by sa mal navrátiť späť do normálu, jej sila by mala byť obnovená. Liečiteľkina úloha pritom v tomto procese nekončí, ostáva na blízku, môže sa náhle objaviť v dome Márie s tým, že musí skontrolovať stav pôsobenia bosorky na Máriinu doménu, čo v tomto prípade zahŕňa zvieratá, či zdravotný stav Tomáša. V scenári som doteraz na túto jej úlohu nemyslela a ponechala tieto otázky otvorené. Možno by mohlo byť zlepšenie Tomášovho stavu v príbehu aspoň naznačené, čo môže vyplývať tiež z prirodzených príčin - v čase sa jeho stav môže zlepšovať, no pre "porobenú" Máriu a liečiteľku to zároveň slúži ako dôkaz pozitívneho účinku rituálu.³⁸ Je to zvláštne, avšak až spätne (pri druhej verzii textu) som si uvedomila akým spôsobom pracujem s mužskými a ženskými postavami. V podstate žiadna z hlavných mužských postáv tu nedostane priestor prejavíť svoju silu. Tomáš je opilec, ktorý je navyše Máriou označovaný za skoro impotentného, v situácii so Svetlonocou ho úplne ovládne strach a navracia sa k svojej detskej podstate, kedy si spomína na dávny poverový príbeh o Svetlonoci. Následne sa zraní a je už len bezbranným mužom, ktorý môže byť síce zatrpknutý či pasívne agresívny, no reálne ublížiť nemôže, je odkázaný na starostlivosť. Ďalšou hlavnou postavou je Rado, ktorý sa potáca medzi trojicou žien, z ktorých sa ho dve "zmocňujú" (Mira a Šarlota) a tá tretia (Helena) sa mu nakoniec poddáva, no aj tak sa nezdá, že by sa o to musel sám veľmi pričiniť. Okrem toho, Rado zo všetkých konfliktov radšej vycúva, či stojí len nečinne v pozadí, aktívne sa neprejavuje.

Hovorím tým ako autorka o nejakom svojom vnútornom pociťovaní, ktorý sa takto prejavil? A čo to vôbec je za emóciu, či odkaz? Je to niečo podobné, ako

³⁸ V druhej verzii sa nakoniec Tomášov stav zlepšuje len natolko, že ho vidíme na vozíku. Je závislý od liekov proti bolesti, utlmený, pacifikovaný. Nemôže svojej rodine už nijak uškodiť, no je zosadený(aspoň pre túto chvíľu zachytenú filmom), z role hlavy rodiny.

keď Lars von Trier v Melanchólii nakoniec odstráni z filmu i posledného muža, ako ďalšieho zbabelca? Možno. Ženy, stále voči mužom nevystupujú v spoločnosti rovnocenne. No zároveň, s postupným vyrovnávaním týchto práv, ktoré môže trvať ešte dlho, sa začína hovoriť o akomsi "slabnutí" mužov z pohľadu stereotypov, ktoré do nás boli roky vštepované patriarchálnym systémom. Ja túto zmenu vo svojom okolí určite vnímam, no najmä pozorujem to, ako som aj ja sama bola týmito stereotypmi ovplyvnená a ako vplývajú na môj pohľad na mužov. Nerada to priznávam, no ak by som si mala vybrať medzi partnerom, ktorý je fyzicky zdatný a silný, a tým, ktorý je odo mňa po fyzickej stránke slabší, vyberiem si toho silnejšieho. Vyplýva to možno z mojej submisívnosti a pocitu, že potrebujem ochranu. No nemala by som naopak hľadať možnosti, ktoré by ma postavili do silovo rovnakej pozície ako muža? Alebo sa do scenáru pretavil akýsi zvláštny pocit samoty, kde pláva moje Ja medzi hlavnými ženskými postavami, pocit, že v tých najťažších chvíľach je človek aj tak vždy sám? Nepotrebuje môj scenár viac pochopiť pozíciu mužských postáv v príbehu? To je pre mňa otázka k tretej verzii scenáru.

V príbehu by som rada ponechala zvláštnu zmenu stavu Márie, ktorá po tom, čo prebehne rituál a celý proces "liečenia" pôsobí neustále, akoby sa nachádzala medzi životom a smrťou. Na jednej strane jej trápenie istým spôsobom končí v zmysle útokov, ktoré by inak vrámci "magickej krízy" pokračovali (v prípade, že by Mira či Šarlota neboli zastavené), no na tej druhej stratila príliš veľa na to, aby mohla cítiť naozajstnú úľavu. Chcela by som teda s Máriou pracovať ako s postavou, ktorá je vo svojom víťazstve zároveň porazenou, odsúdenou na nekonečné blúdenie krajinou v hľadaní svojho strateného syna Ela. Prečo? Myslím si, že narozdiel od toho, ako "porobený" rozprávajú svoje "príkladové príbehy", z ktorých oni a "odriekavač" vychádzajú víťazne a bosorka je tou porazenou, ja v "magickej kríze" nevidím víťazov, iba porazených na oboch ich stranách. "Magická kríza" je pre mňa obrazom krajiny, nad ktorou sa postupne zaťahuje čierňava a po strašnej búrke ostáva len spúšť, kde slnko stále nie a nie vyjsť nad oblaky.

Keďže táto práca sa zameriava hlavne na postavy, nespomenula som zatiaľ, akú rolu tu hrá prostredie, v ktorom sa príbeh odohráva.

Sila prostredia

Drevenica stojí opustená v údolí, ktoré je celé obklopené horami, kde sa počasie dokáže z minúty na minútu radikálne zmeniť. Veľmi podobne to však platí aj o neďalekých Stankovanoch. V scenári s týmto dramatickým potenciálom niekoľkokrát pracujem podobne ako s úkazmi, ktoré sú ľuďmi z dediny vnímané ako magické, či ako dôkazy pre identifikáciu bosorky.³⁹ V tejto časti drámy, kde sa Šarlotin osud zvráti a jej doména, v ktorej sa nachádza ukradnutá sila Márie, má byť narušená rituálom "vrátenia zla zlu"⁴⁰, chcem využiť pôsobenie prostredia, ktoré je opäť možnou prirodzenou príčinou ďalších udalostí. Zodpovedá to môjmu cieľu neustále oscilovať medzi tým, čo sa ešte nachádza v realite a tým magickým.

Na krutú zimu je Šarlota upozornená už na začiatku príbehu a potom opäť v jeho priebehu, ale nenecháva sa zastrašiť. Do domény Šarloty do tejto fázy patria (+) elementy a sila, ktorú kradne z domény Márie a prepisuje ju svojim menom.⁴¹ Od momentu jej otehotnenia sem patrí už aj plod, ktorý nosí v maternici (ukradnuté dieťa Márie).⁴² V snových obrazoch zima figuruje ako hlavný aktér v odoberaní vitálnej sily Šarloty. V sne je táto pozícia vyhrotená do extrému, kde môže Šarlota v halucináciách vidieť vlky či malého Ela, ktorého zmiznutie si možno podvedomo naozaj začala v samote na drevenici vyčítať. Samota je veľmi dôležitou premisou, pre to, aby mohla byť Šarlota zlomená. Je na ňu tiež upozorňovaná už na začiatku príbehu, no počas jari, leta a jesene ju vlastne naozaj nezažije. Až zima môže skutočne dokončiť začatú prácu "magickej krízy". V rámci iného projektu som sa témou prežitia človeka v samote zaoberala hlbšie. Ide o dokumentárny projekt a hlavná postava tu trávi niekoľko mesiacov len so svojím dronom na Antarktíde. V rámci zberu materiálu som si vtedy čítala knihu Trosečníkem v drsné přírodě (Pavlíček 2014), ktorá sa zaoberá medzi iným aj týmto problémom. Samozrejme, že existujú techniky, ktorými ľudia v daných

³⁹ Guľový blesk, ktorý sa objaví počas jednej búrky, je videný mužmi z dediny mizne približne tam, kde sa nachádza drevenica. V poverovej mytológii je tento úkaz často spájaný s rarášom, ktorý vletí bosorky do komína a stáva sa jej pomocníkom.

⁴⁰ V druhej verzii túto zmenu zastupujú jej sny.

⁴¹ V druhej verzii je doména označovaná najprv Mirinym menom, až neskôr je prepísaná tým Šarlotinym.

⁴² Opäť - aj v druhej verzii Šarlota stráca dieťa, no opäť sa to prejavuje na pôdoryse jej podvedomia a zahŕňa jej vlastné strachy či obavy.

situáciách môžu predchádzať psychickým stavom pripomínajúcim panické ataky, depresiu, či až psychózu. Zo zápisov rôznych takýchto osamotených cestovateľov či stroskotancov, je však zrejmé, že to nie je vôbec jednoduché. Extrémnejšie psychologické výskumy, ktoré boli robené v tejto oblasti⁴³, ukazujú aký veľký vplyv môže mať samota na ľudskú myseľ. Tým, že sa v nej Šarlota navyiac zaoberá myšlienkami na to, čo jej tu samej môže hroziť, a že v predchádzajúcich scénach sledovala priebeh "magickej krízy" na príkladovom príbehu jej blízkej osobe (Mire), nepotrebuje ani tak dlhý čas na to, aby podľahla strachu a paranoji, ktorá sa potom prejavuje v jej snoch či halucináciách.

Tie sú nakoniec akýmsi návratom k prológu, kde stará "bosorka" opúšťa drevenicu, aby sa stratila v hlbokom lese. Šarlota narozdiel od nej odchádza v stave "odtekania sily". Aj keď sa vplyv rituálu, ktorý uskutočňuje liečiteľka s Máriou prejaví takto v jej podvedomí, svedčí to o možnom vplyve takýchto úkonov či len myslenia na vyčlenenú osobu, ktorej je želané len to najhoršie. Z tohto hľadiska je teda treba vnímať akýsi psychologický vplyv, ktorý vyzorovala vo svojom výskume aj Saada, smerom na údajné bosorky/bosorákov. Vo svojom diele podrobne popisuje, ako jej "porobení respondenti" s radosťou a zadosťučinením rozprávali o tom, ako sa daným podozrivým "bosorkám" prihodili rôzne nešťastia či dokonca smrti po tom, čo im tí "chytení" priali len to zlé, väčšinou smrť (Saada 1977, s.137-167). Táto pozícia "porobených" voči údajným bosorkám mi príde oveľa strašidelnejšia, než zjavenie poverovej démonickéj bytosti Svetlonoci.

V celom filme by mali mať ročné obdobia významný vplyv na príbeh. Okrem toho, že sa v príbehu objavuje "starý svet dediny", v spojení s "magickým škodením", objavujú sa tu i zachované zvyšky folklóru a rituálov, ktoré sprevádzajú jednotlivé ročné obdobia.

V spojení s "magickou krízou" to môže vyznievať skoro ako akási romantická predstava slovenského vidieka, no pre mňa je to skôr odraz potreby,

⁴³ Napríklad pokus Donalda O.Hebba, ktorý v 50.rokoch ešte mohol spraviť výskum, ktorý by dnes bol asi pokladaný za neetický, kedy ponúkol dobrovoľníkom 20 dolárov za to, že stravia nejaký čas na izbách kde sa zmesť najviac postel a malý stôl a budú mať obmedzené senzorické impulzy z prostredia. Do kontaktu s ľuďmi prišli len pri odovzdávaní jedla a keď potrebovali na záchod. Výsledky výskumu boli prekvapivé - respondentom sa po experimente spomalili niektoré kognitívne schopnosti a reakcie, počas izolácie nedokázali jasne premýšľať o čomkoľvek dlhšiu dobu a ich myšlienkové procesy boli ovplyvnené rôznymi spôsobmi. Napríklad sa subjektom v izolácii prehrala páska, na ktorej sa hovorilo o duchoch a iných nadprirodzených bytostiach, že sú skutoční, neskôr pri rozhovore vyplynulo, že sú ňou infikovaní. Subjekty tohto výskumu zažívali tiež extrémny nepokoj, živé halucinácie, detské reakcie.

na ktorú sa v súčasnosti málo hľadí. Inak mi nedáva zmysel, prečo by sa dodržiavaním a uchovávaním týchto rituálov chceli zaoberať mladí ľudia, ako som sa na základe vlastného výskumu dozvedela v oblasti, do ktorej je zasadený môj scenár. Tieto rituály ako pálenie Jánskych ohňov, vynášanie Morény, alebo pochovávanie basy, alebo nakoniec i tradičná svadba (Heleny a Rada v závere filmu), sú jednak pre scenár výhodnými z hľadiska členenia plynutia času v príbehu, no premýšľam ich použiť i z iného dôvodu. Myslím, že tým, že ich divák uvidí vo filme stvárnené ako vizuálne silné obrazy, ktoré ho v tiahnu do zvláštnej atmosféry týchto udalostí, dostane sa tak akýmsi prirodzeným spôsobom do jeho podvedomia, a umožní mu pocitovo prejsť si podobným zážitkom. Možno je to trochu ambiciózne, no stále verím sile filmového média a najmä sile obrazov, ktoré môže stvoriť kamera. Veľkú úlohu tu pritom hrá pre mňa farebnosť týchto udalostí v súvislosti so strihom, ktorý udáva rituálu rytmus podobne ako je to pri vykladaní kariet liečiteľkou. Môže film takýmto spôsobom otvoriť možnosť priviesť diváka do iného stavu vedomia? Dať mu pocítiť rituál? Ja sama, ako ešte stále celkom mladá pociťujem potrebu rituálov, ktoré z nášho života boli istým spôsobom vyňaté, či obmedzené len na symbolickú činnosť vrámci bežného života (umývanie sa, jedenie v spoločnosti, stretnutia pri pive...). Dokonca i rituál pohrebu sa v sekulárnej spoločnosti natoľko "osekal", že v mnohých prípadoch absentuje i úplne. Ak sa znova vrátíme k Mary Douglas či tiež Renému Girardovi, myslím, že táto absencia medzi-stavov zažívaných ako obradný symbolický úkon môže v spoločnosti hromadiť pocity od napätia až k agresii, ktoré sa potom navonok prejavujú hostilitou a stupňovaním násilia.

Postava Antropologičky

Chcela by som na tomto mieste čitateľovi odhaliť zistenie, ktoré bolo pre mňa v mojom uvažovaní nad hlavnou postavou príbehu akýmsi dôležitým prelomom. Niekedy sa stáva, že autor scenáru je natoľko ponorený do svojho príbehu, že nedokáže vidieť príležitosť, ktorú má v podstate celý čas pred očami. Myslím, že práve preto je v celom procese písania a nakoniec i tvorby filmu podstatná postava dramaturga, ktorá síce uvažuje spolu s ním, no zároveň sa díva aj zvonku. Ja sa v tejto štúdii vlastného scenáru pokúšam o niečo podobné, tým že sa snažím cez použitie antropologických materiálov oddeliť od príbehu a už pri procese tvorby takýmto spôsobom skúmať svoje postavy, príbeh a tým analyzovať svoje vlastné uvažovanie nad scenárom.

Ako som spomenula už vyššie, vybrala som si na to práve dielo Jeanne Favret-Saada, ktorej prístup k antropologickému výskumu mi prišiel oproti tým iným⁴⁴ veľmi zaujímavý a ojedinelý. Jednak je to preto, že kniha *Deadly words, witchcraft in the Bocage*, je síce pre diskurz antropológie nepostrádateľným materiálom vo výskume bosoráctva, no nie je len tým. Keď som ju čítala prvý krát, bez akéhokoľvek poznámkovania k tejto práci, len ako knihu, začítala som sa do nej ako do napínaveho románu, postupne som sa ponárala do obrazov a temnej atmosféry všade sa vznášajúceho zla a nebezpečenstva. Začala som sa naozaj báť, ako to nakoniec dopadne, prenasledovali ma šialené sny, v ktorých sa premietali obrazy ponurého francúzskeho vidieka, kde tým najnebezpečnejším zvieraťom je nakoniec samotný človek. Z čoho vzniká toto moje osobné napojenie na v podstate teoretickú knihu? Uvedomila som si to až pri *Anti-witch*, ktorú Jean Favret-Saada vydala ako plynulé pokračovanie svojej prvotnej štúdie čarodejníctva v Bocage. V šiestej kapitole *Anti-witch* nazvanej "Byť ovplyvnený", sa autorka venuje analýze svojej vedeckej práce vrámci diskurzu čarodejníctva. Už názov tejto kapitoly nám napovedá, o čom asi bude reč. Keď Saada prišla robiť svoj výskum do Bocage, už od začiatku narazila na veľký problém, ktorý jej bránil naplniť jej pole skúmania. Tento problém je vlastne veľmi logický a jasný. Saada sa tu so svojou témou neocitla v teréne prvá. Jej predchodcovia však mali úplne iné zámery. Nešlo ani o antropológov, ale hlavne o novinárov či televíznych reportérov, ktorí sem prišli vyhľadať senzačné príbehy o tom, že viera v

⁴⁴James Frazer, Bronislaw Malinowski, Edward Evan Evans-Pritchard

čarodejníctvo sa v tejto oblasti stále zachovala, že sú medzi nami v našej civilizovanej a vedou poučenej spoločnosti stále takí, čo ešte veria v bosorky. Po skúsenostiach s týmito hľadačmi senzácií sa respondenti Saady prirodzene chránia pred ďalším útokom na ich prísne strážené tajomstvá, mlčia, alebo ju odkazujú inam, tam, kde ešte nájde tých, čo "veria". Oni to rozhodne nie sú. Ako inak by mali v takejto situácii osobu Saady vnímať. No ona, tým, že nečaká, že sa s ňou ľudia začnú o celom diskurze "magického škodenia" baviť hneď a zverovať jej do rúk svoje osobné životy, sa nevzdáva. Strávi tu s malými prestávkami nasledujúce tri roky života a postupne je jej osoba podrobovaná ich vlastnému výskumu. Čo tu táto žena robí? Čo od nás vlastne chce? Nie je tu preto, že má "silnú krv" a vie nám pomôcť v našej situácii "porobenia"? Alebo, nie je to tak, že sem prichádza ona sama hľadať pomoc od svojho "porobenia"? Nemali by sme jej pomôcť? A nakoniec, nie je ona sama bosorka, ktorá nám prišla škodiť?⁴⁵

Postupne sa jej dvere k výskumu otvárajú. Ľudia totiž zisťujú, že berie tému bosoráctva naozaj vážne a do hĺbky. V určitej fáze práce Saada píše, ako sa ocitla pred zásadným rozhodnutím vrámci metodológie výskumu: *"Spočiatku som oscillovala medzi týmito dvomi nástrahami: ak by som sa "zúčastnila", práca v teréne by sa stala osobnou aktivitou, to znamená opakom výskumnej práce, ale ak budem len "pozorovať", čo znamená udržanie odstupu, nemám čo "pozorovať". V prvom prípade bol môj vedecký projekt ohrozený, ale v tom druhom zničený"* (Saada 2016, Being Affected).

Autorka sa nakoniec rozhodla vstúpiť do participačného spôsobu práce. Jej účasť sa stáva nástrojom poznania. Akonáhle je v teréne, s tými urieknutými či s "odriekavačom", účastní sa na celom procese, necháva sa zasiahnuť, vtiahnuť do "siete slov a počarovania". Nepremýšľa, neanalyzuje, dokonca po niektorých stretnutiach s "odriekavačkou" trpí rovnakou formou amnézie, ako aj iní jej klienti. Stanoví si vo svojej práci pritom dva ciele:

Pochopiť čo od nej títo ľudia (respondenti) chcú, do akej pozície si ju zaraďujú v diskurze, v ktorom je teraz prítomná ako osoba, nie antropológ. Pričom najšť správnu odpoveď na túto otázku sa stalo zásadným v teréne, kde potom bola vyzvaná na základe tejto určenej pozície konať a reagovať.

⁴⁵ Saada opisuje ako sa tieto pozície, vrámci jej výskumu striedajú, podľa situácií, ktoré sa jej dejú v osobnom živote

Druhou, dlhodobejšou víziou bolo z tohoto terénneho výskumu, ktorý sa stal veľmi osobne zainteresovanou záležitosťou, pochopiť celý diskurz z vedeckého hľadiska a priniesť jeho hĺbkovú analýzu. Preto si Saada robí podrobný denník, do ktorého pri každom návrate domov extrémne precízne zapisuje všetky detaily udalostí, tak aby mohla jedného dňa "re-halucinovať" celý zážitok a nakoniec ho komplexne pochopiť (Saada 2016, Being affected).

V Saadinom výskume je analyzovaný aj jej vlastný stav, v ktorom sa ocitá počas priebehu práce a ktorý s ním priamo súvisí, teda sa stáva rovnako tak predmetom jej skúmania.

Má nasledujúcu postupnosť, pri ktorej si určite sami spomeniete, na vyššie spomenuté a analyzované prvky, ktoré sa objavujú v "magickej kríze".

Madame Flora⁴⁶ povie Saade, že "jej bosorka" jej želá smrť v autonehode. Pritom Saada na stretnutie prichádza po jednej z autonehôd, ktorá sa jej nedávno predtým stala. Saada si uvedomuje a opakuje, že pomenovanie "bosorky" či rozprávanie o nej nemôže pomenovanému človeku ublížiť. Napriek tomu sa však nemôže prinútiť spolupracovať s "odrábačkou" a pomenovať bosorku. Z toho potom vyplýva, že Saada si myslí, že slová môžu mať smrteľný účinok. Následne jedna z respondentiek výskumu pomenuje svoju "bosorku", ktorá je zároveň priateľkou Madame Flory a ďalšou "odrábačkou". Následne táto "odrábačka" umiera v nemocnici na následky autonehody. Saada si racionálne uvedomuje, že táto udalosť nemá nič spoločné s bosoráctvom, no zároveň si udalosť v hlave spája so sedením, na ktorom Madame Flora spomína autonehodu ako príčinu jej vlastnej smrti a s tým, že ona sama sa s touto druhou "odrábačkou" niekoľko krát stretla, aby si doplnila niektoré otázky o praxi "odriekavania"(Saada 1977, s.128-130).

"Myslí si Madame Flora, že aj ja som na ňu žiarlivá, tak ako bola "petit mére"⁴⁷ ... Alebo inými slovami, som aj ja na zozname potencionálnych bosoriek?" (Saada 1977, s.126).

Následne umiera muž, ktorému bola v priebehu niekoľkých mesiacov všetkými "porobenými" v danom prípade, ktorý Saada analyzovala, želaná smrť. Príčina smrti - autonehoda. Saada si uvedomuje a snaží sa sama seba presvedčiť, že osoba, ktorá je braná ako "jej bosorka" voči nej nevykonáva čarodejné

⁴⁶ Odriekavačka, s ktorou Saada sama absolvovala sedenia(ako "urieknutá"), a následne bola prítomná aj pri iných prípadoch "odriekavania".

⁴⁷ Druhá odriekavačka, ktorú Madame Flora označila za bosorku, a ktorá následne umiera v spomínanej autonehode.

praktiky, tak ako o tom, že rituály, ktoré robí Madame Flora nemôžu mať žiaden reálny efekt na spomínané smrti údajných čarodejníc, ako ani na ňu samotnú, no "aj tak"... "Zomriem nakoniec aj ja v autonehode?" (Saada 1977, s.126).

Neskôr sa Saada k tomuto svojmu "chyteniu" vracia v spomínanej analýze svojho vlastného antropologického prístupu: "Nikdy som si nebola úplne istá, či som bola alebo nebola "porobená". Samozrejme, nikdy som neverila, že by mi mohla bosorka mohla ublížiť kúzлами, ale pochybujem, že by si to mysleli roľníci. Skôr sa ma pýtali, či ja osobne (skôr než vedecky) zažívam skutočné účinky konkrétnej siete ľudskej komunikácie, ktorá je čarodejníctvom. Inými slovami: chceli, aby som vstúpila do neho ako partner, aby som zaujala kontúry mojej existencie v celom tom procese." (Saada 2016, Being affected)

Tu sa mi príbeh antropologičky, ktorej knihy som tak s napätím čítala prvý krát prepojil s postavou zo Svetlonoci, Šarlotou. Pôvodne som ju chcela do tejto pozície postaviť od úplného začiatku, no nakoniec som zvolila postupné odhaľovanie jej záujmu. Šarlota sem prichádza v podstate "vyhoretá", z iného výskumu, kde možno prežila podobné pocity neistoty, aké asi musela zažívať aj Saada v Bocage. Nechcem dávať dôraz na to, čím presne sa v antropológii zaoberala. Podstatné je, že keď sa "magická kríza" začne odohrávať rovno pred jej očami, nemôže ustúpiť a nezaujímať sa, je prirodzene i profesne zvedavá. Tam pre mňa začína dráma, ktorá sa však odohráva skôr v psychologických posunoch postáv a vzťahoch medzi nimi, než v magických úkazoch či dianí. Čím viac Šarlota vidí, čím viac vie, tým viac sa ponára do toho zvláštneho sveta, kde platia iné pravidlá komunikácie. Nakoniec je jej cesta a úsek, ktorý prežije vo Federove možno nejakým medzistupňom, či mostíkom so svetom, z ktorého ušla zase z iných dôvodov. Dá sa teda povedať, že Šarlota tu prechádza životnou fázou, ktorú by Mary Douglas nazvala ako veľmi nebezpečnú, pretože je v akomsi "prechodovom" stave. Ak touto skúškou prejde, bude sa môcť vrátiť späť. Možno niekedy na taký návrat je potrebné prežiť práve strach, vyčlenenie až blízkosť smrti. Pre moje postavy, či už Lenu v Špine alebo teraz Šarlotu v Svetlonoci, to rozhodne platí.

Diskusia

Musím priznať, že aj keď som sa na písanie tejto práce veľmi tešila, nakoniec sa pre mňa stala celkom ťažkým pôrodom. V prvej fáze pre to, že síce som kedysi strávila rok na etnológii, no bolo to tak dávno, že som sa najprv musela znova aspoň trochu zorientovať v obore a téme, ktorá je navyše veľmi široká. To neplatí len pre samotnú antropológiu ale aj ostatné vedné odbory, ktoré sa problematikou zaoberajú (história, politológia, psychológia, sociológia či genderové štúdiá). Následne som narazila na problém na čo sa vlastne v práci zamerať a ako podľa toho vybrať vhodnú literatúru. Vždy som síce vedela, že chcem fenomén zhrnúť z antropologického hľadiska, no nechcela som spraviť len prehľadovú štúdiu bosoráctva. Keď som nakoniec prišla na to, že by mi aj vrámci mojej tvorby mohlo pomôcť vziať scenár na model "magickej krízy" Jeanne Favret-Saady, narazila som opäť, no tentokrát som o tom ani nevedela. Jej diela mi v porovnaní s inými pripadali natoľko odlišné a fascinujúce metódou jej práce i tým čo sa v nich odohrávalo, že som im úplne podľahla a nebyť mojej školiteľky, celkom by som stratila odstup. Snáď som ho nakoniec trochu našla, nie som si tým však celkom istá. Myslím si, že som sa tým veľa naučila do budúcnosti, a škola, aj keď ju teraz zakončím touto prácou by mala byť asi práve na to. Naučiť sa myslieť kriticky, aj keď sa niekedy môže stať, že pritom človek zabľúdi. Niektorí dokonca používajú ako metódu - napríklad moja ako už viete obľúbená antropologička Saada, ktorá sa mi nakoniec dostala pod kožu tak hlboko, že sa z nej stala moja hlavná postava v Svetlonoci. Pre mňa tým tento text určite splnil účel spojenia teoretickej práce s tou praktickou, čo som veľmi potrebovala.

Záver

Vo svojej práci som si stanovila cieľ nájsť prepojenia medzi antropologickým skúmaním v oblasti "nadprirodzeného škodenia" a dramatickou štruktúrou filmového tvaru. S pomocou odbornej literatúry som najprv zostavila prehľad pojmov, postáv, vlastností a akcií, ktoré sa objavujú vrámci tejto problematiky. Vychádzala som pritom najmä z výskumu Tatiány Bužekovej a s ňou spojených kognitívno-antropologických bádání. Tým som sa dostala k problému "porobenia", kde som pristúpila k objasneniu modelu "magickej krízy", ktorý vo svojom diele ponúkla antropologička Jeanne Favret-Saada. Tento model som sa pokúsila vzťahovať k svojmu scenáru a premýšľať tak hlbšie nad jeho tvorbou v autorskom zmysle. Pre ďalšie písanie môjho scenáru bolo pre mňa najzásadnejším zistením to, že v príbehu potrebujem nezainteresovaného pozorovateľa, ktorý sleduje priebeh "magickej krízy" zvonka, no postupne sa do nej prepadá a stáva sa jej súčasťou. Toto rozhodnutie malo zásadný vplyv na vývoj hlavných postáv v príbehu. Ďalším dôležitým objavom pre mňa bolo ojedinelé uvažovanie Saady nad "odrábačmi", ktoré proces vysvetľuje v terapeutickom kontexte. Sama Saada tvrdí, že sa týmto smerom ani v súčasnosti nikto nepokúsil túto prax takto analyzovať. Z hľadiska môjho scenáru mi to pomohlo lepšie pochopiť vzťah mojej postavy liečiteľky k postave "porobenej".

Takýto proces použitia istého modelu nie je vlastne ničím novým, ak si opäť pripomenieme antropologickú štúdiu mýtu Josepha Campbella - Cesta hrdiny, ktorou sa inšpirovali tvorcovia Hviezdnych vojen, ale i ďalší filmári. I tu v tej najzákladnejšej štruktúre predsa ide o popis fáz, ktorými si hrdina počas svojej cesty musí prejsť.

Ja som sa vo svojej práci pokúsila pre scenáristov odhaliť fázy, princípy a podmienky, ktoré sa objavujú a charakterizujú príbehy, ktoré sa týkajú bosoriek a "porobených". Dúfam, že som ňou tak splnila úlohu zadanú v úvode - priniesť scenáristom a dramaturgom, ktorí budú pracovať s podobným námetom akési dramaturgické vodítko na ich ceste k scenáru a budúcemu filmovému dielu. Znovu by som však chcela zdôrazniť, že moje uvažovanie ako ani predstavený model Saady ani ja sama nepovažujem za dogmatický a môj text je tak myslený

skôr ako inšpiračný zdroj, pre vlastné uvažovanie či rozširovanie hľadania na poli stavby drámy v oblasti "magického škodenia".

Bibliografia

BARON-COHEN, Simon, 2001. *Mindblindness: an essay on autism and theory of mind*. Cambridge, MA: MIT.

BARTOŠ František, 2006. *Žítkovské čarování: po stopách lidové magie v Bílých Karpatech II*. Hýsly: Alcor puzzle.

BLEEK, W., 1976. *Witchcraft, gossip and death: a social drama*. S.l.: s.n.

BOYER, Pascal, 2002. *Religion explained: the human instincts that fashion gods, spirits and ancestors*. London: Vintage.

BREMMER, Jan, VEENSTRA Jan, 2003. *The metamorphosis of magic: from late antiquity to the early modern period*: Leuven: Peeters.

BRIGGS, Robin, 2006. *Witches and neighbours the social and cultural context of European witchcraft*. Malden: Blackwell Publishing.

BUŽEKOVÁ Tatiana, JEROTIJEVIĆ Danijela, 2012. *Metodologické problémy etnografického výskumu: zborník z konferencie Metodologické problémy v etnografickom výskume sociálnych reprezentácií: Bratislava, 8.-9.11.2012*. Brno: Tribun EU.

BUŽEKOVÁ Tatiana, 2010. *Nepriateľ zvnútra: nadprirodzená hrozba v ľudskej podobe*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej Akad. Vied.

DENNETT, Daniel Clement. and Daniel Clement DENNETT, 1993. *Consciousness explained*. London: Penguin.

DOUGLAS, Mary, 2014. *Čistota a nebezpečí: analýza konceptu znečistení a tabu*. Praha: Malvern.

ELIADE, Mircea,, DEJMALOVÁ Kateřina, 2008. *Dějiny náboženského myšlení*.

Praha: OIKOYMENH.

FAVRET-SAADA, Jeanne, 2010. *Deadly words: witchcraft in the bocage*.
Cambridge, UK: Cambridge University Press.

FAVRET-SAADA, Jeanne, 2015. *The anti-witch* [online]. Chicago, IL: Hau Books.,
[cit. 16. September 2017]. Dostupné na:
<https://haubooks.org/the-anti-witch/>

FOUCAULT, Michel and PELIKÁN Čestmír, 2000. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu
vězení*. Praha: Dauphin.

FRAZER, James George, Erich HEROLD, HEROLDOVÁ-ŠŤOVÍČKOVÁ Věra, 2012.
Zlatá ratolest. V Praze: Československý spisovatel.

JEROTIJEVIĆ, Danijela, 2015. The Coexistence of Different Explanatory Models of
Misfortune: A Case from Serbia. *Human Affairs* [online]. 1., vol. 25, no. 3.
Retrieved z: doi:10.1515/humaff-2015-0022

LÉVY-BRUHL Lucien, 1978. *The notebooks on primitive mentality*. New York:
Harper & Row.

MALINOWSKI, Bronislaw, 2015. *Magic, science and religion*. Mansfield Centre,
CT: Martino Publishing.

MUCHEMBLED, Robert, NAŠINEC Jiří, 1997. *Magie a čarodějnictví v Evropě: od
středověku po současnost*. Praha: Volvox Globator.

NÁDASKÁ Katarína, 2014. *Čary a veštby: mágia v ľudovej kultúre Slovenska*.
Bratislava: Fortuna Libri.

NÁDASKÁ Katarína, Martin KELLENBERGER, 2014. *Čím žila slovenská rodina:
rodinné tradície a slávnosti v našej ľudovej kultúre*. Bratislava: Fortuna
Libri.

NÁDASKÁ Katarína, Martin KELLENBERGER, 2012. *Slovenský rok: v ľudových
zvykoch, obradoch a sviatkoch*. Bratislava: Fortuna Libri.

- PAVLÍČEK Jaroslav, 2014. *Trosečným v drsné přírodě: s novými poznatky z let 2008-2013*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- PRITCHARD, E.E.Evans, Eva GILLIERS, 1976. *Witchcraft, oracles, and magic among the Azande*. Oxford: Clarendon Press.
- SOLLÉE Kristen J., Coz CONOVER, 2017. *Witches, sluts, feminists: conjuring the sex positive*. Berkeley: ThreeL Media.
- SPERBER, Dan, 1996. *Explaining culture: a naturalistic approach*. Oxford: Blackwell.
- SPERBER, Dan and Deirdre WILSON, 2011. *Relevance: communication and cognition*. Malden: Blackwell Publishing.
- STEWART, Pamela J., Andrew STRATHERN, 2007. *Witchcraft, sorcery, rumors, and gossip*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TUČKOVÁ, Kateřina, 2013. *Žitkovské Bohyně*. Brno: Host.
- TURNER, Victor, 2008. *From ritual to theatre: the human seriousness of play*. New York, NY: PAJ Publ.

